

Meddelanden från Socialhögskolan 2010:2

Romer i svensk myndighetspolitik – ett historiskt perspektiv

Norma Montesino



ISSN 0282-6143

© Socialhögskolan

Redaktör: Torbjörn Hjort

Adress: Lunds Universitet, Socialhögskolan, Box 23, 221 00 Lund

Innehåll

1. Inledning	3
Metodologiska och teoretiska utgångspunkter	4
Källmaterial.....	5
Tillvägagångssätt	6
2. Föränderliga kategorier	7
Främlingar	7
Fastbosatta och rörliga	7
Svenska och utländska lösdrivare	7
Svenska och utländska ”zigenare”	9
Svenska, finska och utomnordiska ”zigenare”	10
Romer och resande.....	10
3. Äldre tider och tillhörighetens villkor	11
Befolkningspolitik.....	13
Kontroll av rörlighet och yrkesförbud.....	14
Sammanfattning	15
4. De fattigas rörlighet	16
Svenska och utländska lösdrivare	16
5. Från en exkluderande till en inkluderande politik.....	19
”Tattare” och ”zigenare”	19
Svenska medborgare	20
6. Olika aktörer	22
Statliga direktiv och kommunernas motstånd	24
7. Interventionen	27
Expertkunskap.....	27
Aktionsforskning och mer expertis	28
Åtgärderna.....	30
8. Flyktingar och romer.....	33
En reglerad invandring	34
Romer som handikappade flyktingar	36
Åtgärderna.....	37
Urval, mottagning och anpassning	37
Tidsbegränsade projekt	39
9. Romska barns skolgång	41
Ett gammalt interventionsparadigm	41
Frivilligt och offentligt arbete	43
Ambulerande skolor	44
Special undervisning	44
Stödja föräldrarna?	45
Förändra skolan?	45
Särskilda rättigheter som nationell minoritet	47
10. Sammanfattning	48
Referenser	50

1. Inledning

Romernas situation i dagens Europa är i många länder svårt och i en del fall mycket svårt. Romerna drabbas av utanförskap, rasism och diskriminering som i vissa länder övergår till ren förföljelse. Romer har medborgarskap i de flesta europeiska länder men detta har inte medfört nämnbara förändringar särskilt inte för de mest utsatta romerna. I flera fall har romer fråntagits dessa nyligen vunna rättigheter och tvingats fly men har haft mycket svårare än andra grupper att få flyktingstatus. Tusentals romer har drivits på flykt från före detta Jugoslavien inklusive Kosovo. Den romska befolkningen i Europas länder (och Sverige) utgörs idag av flyktingar, medborgare, migranter med uppehållstillstånd och migranter utan legal skydd.

Antal romer i Europa uppges vara mellan 10 - 12 miljoner¹. Majoriteten av dessa bor i Central- och Östeuropa (ca 7 miljoner)². I Sverige är romerna sedan år 2000 en nationell minoritet. Det hindrar inte att romernas situation idag kännetecknas av socialt utanförskap. En situation som myndigheterna i samarbete med representanter för romers organisationer söker förändra. I denna studie behandlas de svenska myndigheternas politik gentemot romer utifrån ett historiskt perspektiv.

Romers europeiska historia skildras i The Cambridge Serie *The Peoples of Europe*. I denna serie får vi en omfattande beskrivning av romers tidiga och moderna historia i Europa (Fraser 1992). Att åstadkomma en liknande studie vad gäller romers specifika svenska historia framstår som mer problematiskt. Det arkivmaterialet vi förfogar över är begränsad och har till stor del producerats i myndighetsutövande sammanhang. I denna myndighetsutövning har föreställningar kring romers olikhet legitimerat interventionsåtgärder. Interventionen har utgått från föreställningar kring vad som i olika tider betraktats som ett ohållbart utanförskap. Detta innebär att åtgärderna inte enbart har gällt romer utan även andra grupper som vid olika tidsperioder har uppfattats som avvikande.

Den svenska statens politik gentemot romer utgör en del av Sveriges sociala historia. Detta socialhistoriska sammanhang liksom de metodologiska utgångspunkterna för denna studie behandlas nedan. Romerna har getts olika namn över tiden. Vad har denna namngivning inneburit och hur dagens beteckningar speglar ett förändrat förhållningssätt från myndigheternas sida gentemot de grupper som idag inordnas i kategorin romer? Myndigheternas namngivning behandlas i kapitel 2. Kapitel 3 ger en beskrivning av svensk politik mot romer i äldre tider. Detta avsnitt visar att det finns en grundläggande logik i myndigheternas hantering av grupper som i olika tider har uppfattats som främlingar. Följande kapitel skildrar framväxten av en differentierad politik gentemot romer i Sverige under 1900-talet. Kapitel 4 behandlar utgångspunkterna för den svenska myndighets politik gentemot romer under 1900-talets första del, bl.a. den lagstiftning som sökte reglera de fattigas rörlighet. Kapitel 5 beskriver övergången från en exkluderande till en inkluderande politik och kapitel 6 tar upp de olika aktörer som medverkade i dessa processer. Kapitel 7 fokuserar på interventionen, såväl kraven på expertkunskap som

¹ Europeiska kommissionen 16/09/2008 <http://ec.europa.eu/news/employment/> & <http://www.errc.org/db> *The Situation of Roma in an Enlarged European Union*.

² Regeringens webbplats om mänskliga rättigheter, <http://www.manskligarattigheter.gov.se/>

experternas agerande i samband med interventionen. Följande kapitel (8) behandlar hantering av romers flyktinginvandring under 1970-talet. Den differentierade politik gentemot romer under 1900-talets andra del byggde på en interventionsmodell i vilken de romska barnens skolgång stod i fokus. Att satsa på barnens skolgång har sedan mitten av 1900-talet, uppfattas som en förutsättning för gruppens integration. Hur denna skolgång har organiserats behandlas i kapitel 9. Det avslutande kapitlet sammanfattar 1900-talets politik och problematiserar diskursen kring romers minoritets status.

Metodologiska och teoretiska utgångspunkter

Internationell forskning visar hur romers historia alltid har varit starkt förknippad med de sociala, politiska och ekonomiska sammanhang i vilka romer har levt (Acton 1974 & 1997, Fraser 1992, Kenrick & Puxon 1972, Liegoiés 1983, Marsh 2008, San Román 1997, Sigona 2006, Vitale 2009, m.fl.). I Sverige går romernas historia tillbaka till 1500-talets början, en tid då omfattande strukturella förändringar ledde till etablering av en ny ekonomisk, politisk och social ordning i Västeuropa.

Den nya sociala ordningen grundades på fast bosättning och på arbetsplikt för de som varken ägde jord eller andra materiella tillgångar och som kom att inordnas i kategorin fattiga (Geremek 1991). Etableringen av denna nya ordning medförde en ny syn på fattigdom och en ny behandling av de som definierades som fattiga. De fattigas rörlighet förbjöds i lagen och tillskrevs negativa egenskaper.

Grupper som tidigare haft en viss status just på grund av sin fattigdom eller/och sitt främlingskap förvandlades till ett hot mot ordningen och säkerheten. Till dessa grupper hörde de äldre kategorier ”pilgrimer” och ”tiggare”, vilka nu inordnades bland de ”orätta fattiga”. De ”rätta fattiga” var de som tillhörde lokalsamhället eller socknen och som på grund av ålder eller sjukdom inte kunde arbeta. De ”orätta” var alla arbetsföra som saknade godtagbar sysselsättning och de icke-arbetsföra som inte kunde uppvisa anknytning till lokalsamhället. Det var inom ramen för denna nya fattigvårdspolitik som en främlingspolitik började växa fram. En politik som syftade till att kontrollera de fattigas rörlighet och utnyttja deras arbetskraft. Fattiga som inte kunde uppvisa tillhörighet skulle behandlas som främlingar och främlingar som misstänktes kunna bli en belastning för fattigvården skulle utvisas. Det är till detta socialhistoriska sammanhang som jag vill förlägga uppkomsten av en politik gentemot grupper som idag inordnas i kategorin romer.

1900-talet är seklet då en differentierad politik gentemot romer växte fram och etablerades i ett särskilt interventionsområde. Detta särskilda område ses i denna studie som en följd av differentieringen av 1800-talets sociala fråga där rörligheten behandlades utifrån den stigmatiserande beteckning lösdriveri. Den sociala frågan handlade om de fattiga som räknades som en del av den svenska befolkningen. Hur deras situation skulle hanteras och vilket ansvar myndigheterna hade för deras situation. Den sociala frågan förutsatte myndigheternas intervention, den sociala interventionen legitimerades utifrån vetenskaplig expertis. Efterfrågan på kunskap vad gällde romers situation är ett fenomen

som har en egen historia i svensk politik. ”Zigenarexperten” blev under 1900-talet en institutionaliserad aktör.

Myndighets politik skapar och styr människornas liv. Det kategoriserar individer och fastställer individernas status och tilldelar dem roller såsom t.ex. ”svenskar”, ”invandrare”, ”romer” eller ”nationell minoritet”, etc. (Shore & Wright 1997). I den nationella statistiken inordnas ”befolkning” utifrån kriterier som ålder, arbetsförmåga, kön, etc. Det är klassifikationer som speglar institutionella ordningar och politiska prioriteringar. I slutet av 1800-talet uppmärksammades grupper som var svåra att kontrollera, detta fick i Sverige särskilt uppmärksamhet i de statistiska årsberättelserna. Svårigheten att föra statistik över dessa grupper/individer påtalades i riksdagen och framställdes som ett allvarligt problem. Då beslutades om en särskild utredning kring dessa grupper: Lösdriveriutredning. I denna utredning uppmärksammades en rad olika grupper, bland annat de som kallades ”tattare” och ”zigenare”. Dessa grupper blev, inom ramen för utredningen, föremål för en särskild undersökning, av de ca 250 individer inordnades kategorin ”zigenare” och 1 833 individer till kategorin ”tattare” (SOU 1923: 2). Drygt 30 år senare beställdes en ny undersökning för att fastställa antal s.k. tattare i landet, 7 668 individer räknades då in i denna kategori (Sociala Meddelanden 1945: 5). I 1956 års Zigenarutredning finns 740 individer i kategorin zigenare (SOU 1956: 43). Detta är den mest exakta statistiken som har funnits om romer i Sverige. Antal romer i Sverige räknades år 1990 approximativt till ca 20 000 individer, men denna siffra inkluderade inte de resande (Ds 1997: 49). Till den s.k. utomnordiska invandring av romer räknas romer som flydde till Sverige från det krigsdrabbade Jugoslavien³ och senare från Kosovo. Det exakta antalet romer uppges vara svåra att räkna ut. I ett dokument från Socialstyrelsen (2006) anges antal romer i Sverige till ett osäkert antal: mellan 40 000 och 100 000 personer⁴.

Romer som söker sig till Sverige som flyktingar uppger vanligen inte sin etniska status, eftersom de vet att det kan minska deras chanser att få stanna kvar i landet. De har kommit från den krigsdrabbade Balkanregionen eller har också flytt från förföljelse och fattigdom i Central- och Östeuropa. En del romer vistas i Sverige utan uppehållstillstånd. Deras antal är av uppenbara skäl svårt att uppskatta men det är, i detta sammanhang, viktigt att också lyfta fram deras situation.

Källmaterial

De svenska myndigheters politik gentemot romer växte fram som specifikt politik under 1900-talet. Detta innebär att myndigheternas agerande gentemot romer är väldokumenterat. Vad gäller tidigare perioder dokumenteras myndigheternas agerande huvudsakligen i lagstiftning och domslut. En viktig källa utgör socialhistoriska studier som kan användas för att sätta in det rättsliga källmaterialet i sitt sammanhang. Dokumentation från 1800-talet utgörs av lagstiftning som gällde rörliga grupper. Mot slutet av seklet togs frågan kring specifika gruppers rörlighet upp i statistiska berättelser samt i olika riksdagsdokument. Källmaterialet för 1900-talet utgörs av dokument som finns i Riksarkivet (RA) och

³ År 1993 räknades att ca 4000 romer hade fått uppehållstillstånd i Sverige (Ds 1997:49).

⁴ Socialstyrelsen (2006) *Omhändertaganden av romska barn*
<http://socialstyrelsen.se>.

mer specifika samlingar: Thesleffs samling (Kungliga biblioteket), Tillhagens samling (Nordiska museum) och Kumms samling (i privat ägo). Var och en av dessa samlingar består av dokument som representerar olika tidsperioder i historien kring myndigheternas politik gentemot romer. Thesleffs samling består huvudsakligen av dokument som gäller romers situation i Finland och Sverige under 1800-talet. Tillhagens samling innehåller romers situation under första hälften av 1900-talet och Kumms samling berör romers situation under 1960- och 1970-talen. Det använda materialet från Riksarkivet utgörs huvudsakligen av bakgrundsdokument till 1900-talets statliga utredningar SOU 1923: 2 och SOU 1956: 43. Andra utnyttjade källor är rapporter från Socialstyrelsen och Skolverket särskild sådana som behandlar romernas sociala situation och de romska barnens skolgång.

Tillvägagångssätt

I analysen identifieras såväl kontinuitet som förändring i myndigheternas politik gentemot romer. En rad olika processer studeras:

- *Kategorikonstruktion*, vilken status olika kategorier fick, vilka normer utgjorde utgångspunkten för dessa klassificeringar och vilka föreställningar som legitimerade dem.
- *Differentieringar* som gäller den institutionella ordningen i vilka olika kategorier skapades (fattigvård, regleringen av rörligheten inom landet samt vid rikets gränser, regleringen av den sociala frågan, etc.).
- *Normativa förutsättningar* som fastställdes i lagstiftningen (lösdriverilagstiftning, utlänningslagar, etc.) och i andra myndighetsutövande sammanhang (fast bosättning, obligatorisk skolgång, lönearbete, etc.).

I analysen identifieras också de förändringar som ledde till en omprövning av tidigare beslut samt vilka kriterier som användes och hur detta påverkar myndigheternas agerande i relation till romer. Med andra ord hur kriterierna för att räknas i de olika kategorierna förändrades och hur denna förändring legitimeras.

Olika försök att skriva romers historia har gett upphov till en bestående berättelse som har upprepats och reproducerats i både myndighetsutövande och forskningsrapporter. I denna berättelse finns det vissa texter som fått en auktoritativ status och som styr berättelsens ordning och struktur. Ett grundläggande problem är att dessa texter har använts uryckta från sitt sammanhang. I denna studie är det dessa sammanhang som utgör basen för förståelse av myndigheternas agerande gentemot de grupper som vi idag identifierar som romer. Denna bakgrund kan sammanfattas i ett, för hela studiens övergripande tema, *vilka räknas som kollektivets medlemmar och vilka är de villkor som gäller för denna tillhörighet?* I äldre tider fastställdes dessa villkor i *fattigvårdslagarna*. Under 1800- och 1900-talens första del var det inom ramen för *lösdriveri- och utlänningslagstiftning* som romers tillhörighet reglerades. Efter andra världskriget hanterades dessa frågor som en *flykting- och handikappfråga*.

2. Föränderliga kategorier

Kategorierna *resande* och *romer* ingår idag i Nationalencyklopedins ordlista som officiell beteckning för en av de fem erkända etniska nationella minoriteterna i Sverige. I detta avsnitt ges en historisk översikt kring de kategorier som myndigheterna har skapat för att klassificera romer.

Främlingar

I Stockholms stads tänkeböcker beskrivs en mindre grupp främlingar som blev mottagna i Stockholm år 1512 (Stockholms stads tänkeböcker, s. 272). De kallas *egyptier* och identifieras som *pilgrimer*. Pilgrimer skulle, under denna tidsperiod, tas emot i värdiga former. De skulle erbjudas allmosor och härbärge enligt de regler som gällde mottagningen av främlingar. Några decennier senare förvandlades dessa tidigare pilgrimer till oönskade främlingar. Beteckningen *egyptier* ersätts med beteckningarna ”*tattare*” eller ”*zigenare*”. Dessa kom att etableras som kategorier inom ramen för myndigheternas reglering av fattigvården. Tidigare pilgrimer förvandlades till onyttiga och oönskade främlingar när centralmakten sökte skapa en ny ordning grundad på fast bosättning och kontrollerad rörlighet.

Fastbosatta och rörliga

I slutet av 1600-talet utfärdade myndigheterna en förordning i vilken ”*tattare*” och ”*zigenare*” förekom bland de kategorier utlänningarna som skulle utvisas från riket.

”...Tartare och Ziguener som med hwarjehanda ogudaktighet, Spådomar, Lögn samt Tjuveri, tillfoga Menige man storbesvär och olägenhet, jämväl andra sådana utlänningar, som med Barometrar, åtskilliga sorters Glas, Té och mindre nödiga varor inkomna samt redbare penningar med sig bortföra vart de än ertappas ska de drivas ut ur riket eller till Cronans arbete...” (Modée 1754: 2668)

Rörliga grupper representerar oordning, de skulle inte tillåtas vara kvar i landet. Straff och utvisning skulle även drabba andra grupper ”...löst folk i gemen, samt judar, tråddragare, häktmakare, lindansare eller flera sådana Gyklare...” (Ibid). För de lokala myndigheter som utfärdade pass till dessa grupper fastställdes bötes straff (ibid.). Främlingskap och otillåten rörlighet förblev de främsta egenskaper som ”*tattare*” och/eller ”*zigenare*” associerades till under de följande seklen.

Svenska och utländska lösdrivare

Under 1800-talet inordnades både ”*tattare*” och ”*zigenare*” i kategorin *lösdrivare*. I såväl de statistiska rapporter som i den riksdagsdebatt som först tog upp frågan kring dessa gruppers rörlighet, gjordes försök att skilja mellan ”*tattare*” och ”*zigenare*”. ”*Zigenare*” beskrevs som en utdöende grupp av ”*rasrena*” utlänningar medan *tattare* framstod som en grupp av både svenskt och ”*zigeniskt*” ursprung, en ”*blandras*”. Med nationalstatens

utveckling fick medborgarskapet en avgörande funktion för att skilja statens medlemmar från dem som inte tillhörde gemenskapen. Genom lagstiftning fastställdes vilka som var medlemmar av nationalstaten (medborgare) och vilka var uteslutna från denna gemenskap.

Invandringen av romer kring sekelskiftet 1900 ledde till det definitiva åtskiljandet av kategorierna ”tattare” och ”zigenare”. De invandrande romer identifierades som ”utländska zigenare”. I en riksdagsmotion från år 1921 beskrevs ”tattare” som en del av den svenska befolkningen och ”zigenare” som ”icke-önskvärda utlänningar”⁵. Ännu hade kategorin ”svenska zigenare” inte uppstått. Uppdelningen mellan ”tattare” och ”zigenare” förklarades ingående i 1923 års betänkande som behandlade eventuella ändringar i lösdriverilagen (SOU 1923: 2).

”Enligt den mening, som allmännast omfattas, utgöra tatterna en blandras mellan zigenare och svenskar, vanligen barn av en zigenare och svensk kvinna. Därav förklaras, att tatterna delvis ingått gemenskap med samhället och så småningom assimileras med detta, under det att zigenarna bibehållit sin avskilda ställning.” (SOU 1923: 2: 89)

”Tatterna” hade, enligt denna uppfattning, blivit svenskar genom ingifte. ”Zigenarna”, däremot framställdes som främlingar med ett nomadiserande levnadssätt som var oförenligt med den svenska befolkningens sätt att leva (SOU 1923: 2: 89). Under 1930-talet kom de s. k tatterna att behandlas som en separat grupp. En undersökning som endast omfattade dem genomfördes i Skåne år 1935⁶. År 1942 fattades beslut om en inventering av både ”tattare” och ”zigenare” genom två av varandra oberoende undersökningar. Ursprungsfrågan utgjorde en viktig del av dessa undersökningar. För att fastställa ”tattarnas” ursprung beställde Socialstyrelsen en undersökning från rasbiologiska institutet. ”Tattare” identifierades som individer och grupper (släkter) som utpekades som ”tattare” i sina hemtrakter (Sociala meddelanden 1945: 5). Kategorin ”tattare” definieras i undersökningen som:

”... en särskild befolkningsgrupp, mindre särpräglad och primitiv i sin livsföring än zigenarna men påminnande om dessa genom sin benägenhet för ett vagabonderande levnadssätt och även enligt en tämligen spridd folklig föreställning i fråga om utseende.” (Soc. Medd. 1945: 5:377).

I ett tidigare nummer av Sociala Meddelanden redovisades inventeringen av ”zigenarna”. Dessa var, enligt undersökningen, avkomlingar till de ”zigenare” som invandrat till Sverige vid slutet av 1800-talet. Dessa beskrevs som nomader men utan ett klart rationellt mönster i sitt nomadiserande: ”... en tämligen planlöst vagabonderande tillvaro” (Sociala meddelanden 1944: 2: 122). I den nya undersökning som genomfördes 1954 upprepades tidigare påstående om ”tattarnas blandade ursprung”: ”... ättlingar dels till zigenarna och dels till vanliga, ofta ”asociala svenskar” (SOU 1956: 43: 91). Den grupp som skulle bli föremål för undersökningen var nu en klart avgränsad grupp.

⁵ Riksdagsmotion 1921 AK Tillf. Utskott Nr 2

⁶ RA Tattarundersökning vol. 1-5

”År 1914 fanns i Sverige ca 200 zigenare... Allt sedan 1914 har dessa zigenare uteslutande vandrat i Sverige (några familjer också i Norge på 1910-talet), och av de ursprungliga ca 200 har det nu blivit drygt 700 individer. Samtliga dessa kan - bortsett från några ingifta - restlöst återföras till åtta familjegrupper, som invandrade i Sverige åren omkring sekelskiftet.” (SOU 1956: 43: 89)

Efter 1940-talets inventeringar behandlades kategorierna ”tattare” och ”zigenare” separat. I nya studier beskrevs ”tattare” som *en social grupp* som hade formats genom omgivningens stigmatisering av individer som antingen utövade föraktade yrken eller som levde på ett sätt som föll utanför det gamla bondesamhällets accepterade normer (Bergstrand 1942, Dahlberg 1944, Heymowski 1955).

Svenska och utländska ”zigenare”

I 1956 års betänkande ”Zigenarfrågan” gjordes det en tydlig uppdelning mellan de svenska romerna och de som även fortsättningsvis skulle behandlas som utlänningar (SOU 1956: 43). Även här kom medborgarskap att bli det styrande kriterium i myndigheternas politik gentemot romer. De romer som hade bott i Sverige en längre tid identifierades som svenskar, då kallades dessa ”*svenska zigenare*”, alla andra romer betraktades som utlänningar, ”*utländska zigenare*”, förbud mot invandringen gällde de s.k. utländska zigenare.

”... de zigenare, som är svenska medborgare... eller som vistats så länge här i landet, att de, även om de inte förvärvat svenskt medborgarskap, dock får anses höra till det svenska samhället. Därest främmande länders zigenare skulle komma in i landet, bör de behandlas som alla andra utlänningar och någon specialhjälp på grund av att de är zigenare bör självfallet inte komma ifråga.” (SOU 1956: 43: 19)

Detta beslut ska hållas i relation till de mindre restriktiva invandringslagar som gällde för invandrande arbetskraft från gränsländerna (särskilt Finland) samt till flyktingsituationen i Europa. I de internationella flyktinglägren runt om i Europa fanns det fortfarande tusentals flyktingar som inget land ville ta emot, var romer överrepresenterade (Montesino 2002).

Fram till 1976 var inte finska romer inkluderade i myndigheternas arbete med romer. De behandlades som *finska invandrare*. ”*Svenska zigenare*” beskrevs som en från den övriga svenska befolkningen klart avgränsad grupp. Man beskrev dem som rörliga och fastställde att det var huvudsakligen denna rörlighet som särskilde dem från övrig befolkning (SOU 1956:43:11). Biologiska skillnader, som tidigare hade utpekats som huvudorsaken till deras olikhet, förnekades. Inför inventeringen 1954 fastställdes att som ”zigenare” skulle räknas ”födda zigenare” och de som ”genom sitt levnadssätt kan räknas som zigenare, bofasta zigenare”⁷.

⁷ RA Kommitté 1506 vol.3

Svenska, finska och utomnordiska "zigenare"

De romer som invandrade till Sverige under 1900-talets andra del inordnades i kategorier efter tidigare värdland eller ursprungsland. De romer som invandrade från Sydeuropa till Sverige under 1960-talet inordnades i kategorin "*utomnordiska zigenare*". I samband med denna invandring aktualiserades även upp frågan om de finska romerna, skulle dessa inordnas i kategorin "zigenare" eller skulle de fortsätta att behandlas som invandrare. Vid slutet av 1970-talet fanns följande kategorier av romer: "*svenska zigenare*", "*finska zigenare*", "*utomnordiska zigenare*" och "*utländska zigenare*".

Romer och resande

Införandet av beteckningarna *resande* och *romer* som officiella kategorier illustrerar ett nytt förhållningssätt från de svenska myndigheterna gentemot dessa grupper. "Tattare" och "zigenare" beskrivs idag som stigmatiserande kategorier som exkluderade *romerna från själva namngivningsprocessen*. *Romer* är en beteckning som kommer från romanspråket och som *romer* använder för att tala om sig själva. De tidigare beteckningarna har ersatts med vad som idag anses vara politisk korrekta benämningar. Romer uppdelas, liksom tidigare, utifrån nationell tillhörighet: *svenska, finska och utomnordiska romer*. Romer utan uppehållstillstånd ingår i kategorierna asylsökande eller illegala invandrare.

3. Äldre tider och tillhörighetens villkor

Efter reformationen i början av 1500-talet övertog staten ansvaret för fattigvården. Det var inte bara ansvarsfrågan som ändrades utan även fattigvårdens utformning och inriktning (Lindstedt 1915: 12). De första försöken att begränsa tiggeri med hjälp av lagliga föreskrifter har spårats till denna period (ibid.). Det handlar om ett nytt förhållningssätt gentemot de fattiga och till fattigdomen som tog flera hundra år att etablera. I upprepade förordningar beordrades de arbetsföra fattiga att ”ta tjänst”. I dessa texter sökte myndigheterna också inpränta grundläggande normer och föreställningar kring vad som utgjorde ett ”nyttigt” sätt att leva. Användningen av kategorier som ”löst” eller ”onyttigt folk” illustrerar hur stigmatiserande föreställningar kring dem som inte underordnades dessa beslut konstrueras i lagstiftningen. Att tvinga eller straffa de arbetsföra fattiga genom att skicka dem till offentligt arbete var en strategi för att lösa bristen på arbetskraft⁸. Arbete och bofasthet bestämdes som grundvillkor för att bli accepterad som en del av kollektivet. De nya förordningar innehöll även en del paragrafer om grupper identifierade som ”tattare” och lokala myndigheter beordras att se till att dessa grupper lämnar landet⁹. I en del av dessa förordningar anklagas ”främlingar” för spioneri eller för ”otillbörlige handel”, däribland de som kallades ”tattare” eller ”zigenare”¹⁰. Senare studier har visat att romer inte alltid straffades med utvisning, bl.a. fick grupper som kallades tattare tillstånd att resa fritt genom riket och att utvisning i en del fall ersattes med andra former av straff som tvångsarbete¹¹.

1600-talet var tidsperiod då det svenska statsprojektet började ta form. Svenskheten började definieras, men inte i etniska termer utan som en relation till kungamakten. Inbyggarens skyldigheter omfattade lojalitet och nyttighet. Att vara nyttig innebar att arbeta, betala skatt och delta i krigstjänst (Edgren 2001: 64). De fattiga som saknade tjänst betraktades som onyttiga och tjänstetvånget blev lag. Grunden för omorganiseringen av fattigvården under detta sekel var distinktionen mellan ”rätta” och ”orätta” fattiga. Till de förra hörde de som inte kunde arbeta. Det var dessa som fattigvården skulle ansvara för.

År 1624 presenterades ett första förslag till en centraliserad fattigvård (Johansson 1982: 223). Det lokala samhället skulle skilja mellan de ”legala” tiggarna och dem som skulle betraktas som landstrykare. Arbetsplikten utgjorde en central del i detta förslag (Blom 1992: 81). Tiggarpass legitimerade tiggeri för dem som inte kunde arbeta, dvs. de ”rätta” fattiga. Samtidigt etablerades en skiljelinje mellan det tillåtna tiggeriet och det som senare kom att kallas lösdriveri. I de fattigvårdsförslag som presenterades i riksdagen under 1600-talet identifierades vissa grupper som ”lättingar”. År 1624 handlade det om

⁸ Svanberg & Tydén (1992) hävdar att offentligt arbete var ett straff som gällde krigsfångar. De skickades till Salberget: ”Under Erik XIV hade danska krigsfångar förts till Salberget, på 1570- och 1580-talen vistades ryssar i gruvan och under 1600-talets början utnyttjades polacker vid gruvdriften.” (Svanberg & Tydén 1992:94).

⁹ Handlingar rörande Sveriges historia, *Konung Gustaf den förstes registratur*, GVR 1525:2:65

¹⁰ Handlingar rörande Sveriges historia, *Konung Gustaf den förstes registratur*, GVR 1525:2:65, 1559:821

¹¹ (Acta Miscellanea, S- Ö, RA i Etzler 1944:56)

”grekiska tiggare” och ”tattare”. De senare anklagades av prästerskapet för spådom, tjuveri och trolldom. I bondeståndets svar på förslaget till fattigvårdslagstiftning nämns bland utländska lösdrivare, ”danskar”, ”finnar”, ”greker”, ”tattare” och monge andre slijke som komma uthrijkes...” (Thyselius 1939: 56).

En förordning som utfärdades år 1637 har i flera sammanhang använts som bevis för den idag etablerade tes kring kontinuitet i myndigheternas fiendliga attityd mot romer (SOU 1923: 2, Etzler 1944, SOU 1956: 43, m.fl.). Sett i ett större sammanhang blir bilden mer komplex. 1637 års lag dikterades under en tid då myndigheterna vidtog repressiva åtgärder mot alla fattiga som inte följde de grundvillkor som gällde. Innehållet i förordningen visar att det var flera grupper som hotades med straff. Det var inte bara de som kallades tattare/ zigenare som skulle straffas utan också deras eventuella beskyddare bland lokala myndighetspersoner och allmänheten. Hotet om straff förväntades göra det lättare att få de lokala myndigheterna att föga sig efter centralmaktens direktiv. Förordningen fastställde stränga straff för ”tattare”/”zigenare”, lokala tjänstemän och lokalbefolkningen. Män skulle hängas medan deras kvinnor och barn skulle utvisas. Myndighetspersoner som gav dessa grupper skydd hotades med böter och att betala ersättning för de eventuella skador ”tattare”/”zigenare” kunde göra sig skyldiga till. Vanliga undersåtar förbjöds att ta emot dem med hot om böter (Stiernman 1750: 104). Liknande repressiva åtgärder gällde andra grupper, t.ex. de utlänningar som misstänktes för spioneri, krigsfångarna som straffades med tvångsarbete, utlänningar som inte uppvisade den rätta tron och fattiga som anklagades för brott.

Förordningar om för spioneri misstänkta utländska resenärer dikterades under hela 1600-talet (Quiding 1865: 352). I en del av dessa förordningar uttrycks också misstankar om att utlänningar förutom att gå fiendens ärende även skulle föra in ”skadelige sjukdomar” (Stiernman 1750: 112). Denna misstanke upprepas senare och blir så småningom reglerad i särskilda förordningar som kopplade spridning av epidemiska sjukdomar till okontrollerad rörlighet (Montesino 2008a).

Blom (1992: 121) och Edgren (2001: 46) menar att fattigförordningar talade om vilka som inte uppfyllde de fastställda kriterierna för nyttighet. Hantverkare organiserades i skrän, köpmän fick monopol till marknader genom sitt burskap (hemortsrätt), bönderna hade tillgång till jord och de fattiga var tvungna att ta tjänst. Resande hantverkare skulle uppvisa gesäll- eller mästarbrev. ”Tattare”/”zigenare” saknade territoriell anknytning och hade, enligt myndigheterna, inget alibi för sin rörlighet. När normen för vad som räknades till arbete fastställdes förbjöds också vissa sysselsättningar. Grupper som inte underordnades dessa direktiv blev ett ordningsproblem. I 1686 års kyrkolag upprepades 1642 års bestämmelser angående fattiga och landstrykare med starkare betoning på lokalsamhällets plikt att försörja sina fattiga. Möjligheten för de som kallades ”zigenare”/”tattare” att bosätta sig i landet presenterades i samma lag¹². Att slå sig ner och bekänna sig till den rätta tron var ett villkor för att bli godkänd som en medlem av kollektivet.

¹² 1686 års kyrkolag Kapitel III & 9:1

Befolkningspolitik

Under stormaktstiden (1611-1720) skedde en medveten rekrytering av utlänningar till Sverige.

” Judar, Turkar, Morianer och hedningar, som här i Rijket inkomna, skola underwijsas om vår rätta Lära och befordras til Doop och Christendom; försumma the thetta som böra sig härom vårda låta, tå skola the therföre tiltalas” (1686 års kyrkolag Kap. III & 10: 20).

Denna ”invandringspolitik” beskrivs som ett urval av ”elitgrupper med klart specificerade kvalifikationer”, en reglerad invandring för att lösa arbetskraftsbristen inom oftast specialiserade arbetsområden (Svanberg & Tydén 1992:72). Andra utlänningar kunde förhandla sitt utanförskap genom krigstjänstgöring. Soldater rekryterades genom värvning utomlands och senare bland den fattiga befolkningen (knektutskrivningar och senare indelningsverket). Soldattjänst kunde också användas som ett straff för kringstrykande eller lösdriveri. Antalet utländska soldater i den svenska krigsarmén var stort under denna tid (Stadin 1999:137). Historiska studier visar att också romer rekryterades som soldater och fick därmed möjlighet att bosätta sig i landet (Ahlqvist 1876, Etzler 1942, Lindgren & Lindwall 1992).

Det förekom också förslag om att utlänningar skulle utnyttjas i en mer genomtänkt befolkningspolitik, till exempel idén om att befolka vissa områden med hjälp av deportation. I ett riksrådsprotokoll från år 1648 finns förslag om deportation till den nygrundade kolonin Nya Sverige vid Delawarefloden på Nordamerikas östkust för ”tattare” eller ”zigenare” och ”lösdrivare” i allmänhet. Ett konkret försök tycks ha förekommit under 1600-talets andra hälft. År 1660 skulle Per Brahe ha upplåtit ett antal ödehemman åt en grupp ”tattare” (Nordmann 1904:349). Enligt Etzler (1944:139) var Per Brahes ”zigenarbosättning” i Finland ett försök att befolka ödemarken samt en strävan att lätta böndernas börda med vakttjänsten vid gränsen mot Ryssland. Förslagen handlade om att genom olika åtgärder omvandla dessa grupper till nyttiga undersåtar.

Vid stormaktstidens slut var Sverige ett land med stora skulder och en liten fattig befolkning. Kriget hade lämnat djupa spår både i den demografiska strukturen och i statens finanser (Magnusson 1997). Statens väg ut ur krisen var att försöka utveckla landets materiella och mänskliga resurser. Både näringslagstiftningen och fattigvårdslagarna utvecklades i avsikt att förse jordbruket och manufakturerna med arbetskraft (Edgren 2001:73). En allmän uppfattning om att det rådde brist på arbetskraft präglade de nya besluten och staten började föra en medveten befolkningspolitik. Folkflyttningar skulle kontrolleras och begränsas till de områden där behoven fanns (Johannisson 1988:97). 1600-talets förordningar mot tiggeri upprepades och nya förbud mot tiggeri fastställdes i olika förordningar. I 1687 års landshövdinginstruktion upprepades tidigare tiggeriförordning samt landshövdingarnas skyldighet att se till att lagen efterföljdes (Lindstedt 1915:33). Följande år togs tiggeri upp i ett kungligt brev till de regionala myndigheterna, detta upprepades år 1695 och 1697, då dessa uppmanades att efterfölja 1642 års förordning (ibid.). Som en följd av det ökade antal tiggare under missväxtåren i slutet av 1600-talet dikterades en ny fattigvårdsförordning år 1698 (ibid.). I denna

fastställdes att inga tiggarpass skulle utfärdas för tiggeri utanför den egna församlingen. Otillåtet tiggeri skulle straffas med arbetshuset, tiggare utan pass skulle betraktas som lösdrivare och tvingas till arbete (ibid.34). Dessa dokument fastställde regler för att erhålla fattigvård. Hjälp skulle begränsas till att endast omfatta i trakten födda icke-arbetsföra personer. Befolkningens rörlighet skulle begränsas och de fattiga skulle tvingas att arbeta. De nya förordningar var mer specifika i sin utformning och riktades mot alla fattiga över 15 år som inte kunde uppvisa en egen tryggad försörjning. De var skyldiga att ta tjänst (laga försvar). De som inte kunde uppvisa 'laga försvar' skulle straffas med tvångsarbete (Hammarskjöld 1866:52).

Kontroll av rörlighet och yrkesförbud

Försök att föra en mer effektiv fattigvårdspolitik gjordes under 1700-talet. I lagstiftningen placerades fattiga utlänningar under kategorin "lösdrivare", som nu började etableras. Tidigare hade beteckningar som "lättingar", "löst folk" använts för att särskilja otillåten rörlighet. Dessa och andra nya och tidigare använda kategorier började inordnas under kategorin lösdrivare: De som saknade laga försvar, främlingar utan "pass", tiggare som påträffades utanför sin hemort m.fl. I dessa förordningar nämns ibland "tattare" eller "zigenare". Två förordningar mot lösdriveri dikterades år 1741. I dessa nämns att det handlade om en förbättrad version av 1739 års förordning. Med detta menade man att stadgan även borde omfatta andra kategorier och kopplas direkt till vissa andra "onyttiga sysselsättningar":

"...Savoyarer, Lindansare, Comedianter, med allehanda slags Gycklare och Tiggare samt andra för Riket onyttiga utlänningar..." (Modée 1739:1744).

I denna förordning söker myndigheterna reglera sysselsättning och handel som bedrivs av utlänningar.

"Angående löst och onyttigt folk som från utrikes orter inkomna samt om tiggeriets hämmande. Förbud att från utrikes inkomna löst folk som icke förstår och idkar någon läglig och nyttig tjänst, hantverk eller annan näring...judar, Savojarer, Lindansare, Comedianter, med flera gycklare vad namn de hava ...Tartare och Ziguener som med hvarjehanda ogudaktighet, Spådomar, Lögn samt Tjuveri, tillfoga Menige man storbesvär och olägenhet, jämväl andra sådana utlänningar, som med Barometrar, åtskilliga sorters Glas, Té och mindre nödiga varor inkomna samt redbare penningar med sig bortföra vart de än ertappas ska de drivas ut ur riket eller till Cronans arbete enligt tidigare förordningar" (Modée 1754:1752)

Enligt denna förordning var det den okontrollerade rörligheten samt utövningen av vissa sysselsättningar, brottsliga handlingar som skulle straffas med antingen utvisning eller tvångsarbete. Under 1700-talets andra del blir förordningarna mer specifika. De som kallades "tattare" eller "zigenare" behandlas som lösdrivare utan lokal anknytning. Här finner vi även förordningar som skiljer mellan fast bosatta, dvs. de som uppfattas som nyttiga och de som identifieras som lösdrivare.

Ett särskilt beslut dikterades 1763 angående utgivning av pass för "zigenare" som tagits i krigstjänst. Deras ärende skulle klargöras och deras medföljande anmälas i detta intyg så

att de skulle hindras att driva omkring i stora sällskap (Modée 1754:5638). År 1770 talades det om att underlätta inflyttningen av fattiga utlänningar "...ett folkfattigt land, utlänningar böra uppmuntras till inflyttning..." (ibid. s.272). Vissa beslut kritiserades för att vara en belastning istället för en uppmuntran till inflyttning. Inflyttningen och tvångsbosättning som gällde romer utfärdades också i andra delar av Europa under denna tid. Den mest omfattande utfärdades i det Österrikiska imperiet, där romer förbjöds att tala sitt eget språk och att bära annorlunda klädsel. Istället för "zigenare" skulle de kallas "nya medborgare", eller "nya bönder" eller "nya ungrare" och assimileras till den fast bosatta befolkningen (Crowe 1994:38). En specifik förordning om uppmuntran till utlänningars inflyttande gavs ut i Sverige år 1771. Utlänningar som länge hade bott i landet beordrades att bli bofasta (Hammarskjöld 1866:63). De skulle skickas till kronans fästning för arbete om de fortsatte att vandra omkring. Tredje gången skulle de straffas med ris och spö. Samma behandling gällde alla som anklagades för lösdriveri. Mot seklets slut beordrades "tattare"/"zigenare" på nytt att bosätta sig och söka en laglig tjänst. Lagstiftningen skilde mellan dem som nyligen invandrat och dem som vistats i landet en längre tid (ibid. s. 64).

När socknarnas skyldighet att försörja sina egna fattiga fastställdes i 1788 års stadga vägrade många socknar inflyttning för alla som kunde misstänkas bli en fattigvårdsbörda. Denna restriktiva hållning till nyinflyttade borde ha motarbetat de ovannämnda förordningar i vilka fattiga utlänningar hade erbjudits möjlighet till bosättning. Ett fenomen som senare upprepas vid många tillfällen när det gäller lokala myndigheters förhållningssätt till potentiell inflyttning av fattiga.

Sammanfattning

I den äldre fattigvårdslagstiftningen fastställdes villkoren för den nya ordningen som uppstod efter reformationen. Där konstruerades kategorier och föreställningar kring tillhörighet och främlingskap, kring vad som var tillåtet och vad som uppfattades som avvikelser. Kriterierna för att kategorisera i äldre lagstiftning utgjorde grunden för differentieringen av nya kategorier under 1900-talet. Det är dessa lagstiftande sammanhang som kan hjälpa oss att förstå hur myndigheterna bemötte och hanterade grupper som idag identifieras som romer.

Förordningar mot "tattare"/"zigenare" innehåller de villkor som ställdes för att betraktas som en del av kollektivet. Hur dessa grupper levde, hur många och vilka de var, vilka strategier de utvecklade för att hantera myndigheternas beslut och vilka relationer de hade till lokal befolkningen är frågor som inte besvaras i dessa dokument. Däremot kan vi utläsa hur statsmakten etableras som styrande myndighet för hela riket och hur undersåtar formades i denna process. Den nya ordningen byggde på fast bosättning och arbete. De grupper som föll utanför ramen blev föremål för olika administrativa och repressiva åtgärder som fastställdes i lagar som sökte reglera de fattigas rörlighet.

4. De fattigas rörlighet

”Lösdrivaren” är en kategori som anses ha uppstått i samband med etableringen av en ekonomisk och social organisation som var beroende av tillgång till bofast arbetskraft (Castel 1995, Geremek 1986, Wallentin 1989). Rörliga grupper/individer hörde inte dit och betraktades av de styrande som ekonomiskt onyttiga och socialt hotfulla. I lagstiftningen rättfärdigade dessa negativa föreställningar en repressiv behandling av de fattiga. Lösdrivare var de som inte kunde uppvisa ”laga försvar”, d.v.s. de som saknade godtagbar tjänst (anställning) eller hade tillräckliga tillgångar för att klara sin försörjning. De som uppfattades som en del av den nationella gemenskapen skulle tvingas till arbete medan främlingar skulle utvisas. Vilka som uppfattades som främlingar eller medlemmar av kollektivet fastställdes under 1800-talet i lösdriverilagstiftningen.

Det finns studier som visar att många grupper sökte klara sin försörjning genom att arbeta som kringvandrande försäljare eller hantverkare (Catomeris 1988, Hammar 1964). Säsongsarbetare, kringvandrande artister, gårdfarihandlare, resande hantverkare och tiggare kunde betraktas som lösdrivare. Rörligheten kunde även vara en följd av fattigdomen och ett resultat av socknarnas stränga bestämmelser angående bosättningen av presumtiva fattigvårdsklienter. Rörligheten var därför inte bara förknippad med dem som kallades tattare eller zigenare utan gällde också många andra grupper, som tillsammans buntades ihop under kategorin lösdrivare (Lucassen & Lucassen 1999:231).

Förordningar mot kringvandrande artister, genomresande hantverkare och gårdfarihandlare eller annan ambulerande yrkesutövning syftade till att utesluta utlänningar från vissa yrken och även för att hindra folksamlingar som kunde skapa möjligheter till folkliga uppror (Quiding 1865:132). Förordningarna kunde också användas för att hindra fattiga att flytta från en socken till en annan och för att stoppa invandring av fattiga från andra länder. Det handlade om en lagstiftning vars syfte var att skapa ordning och kontroll över landets arbetskraft och som samtidigt bidrog till att förknippa de fattigas rörlighet till avvikelser.

Svenska och utländska lösdrivare

Lösdriverilagstiftningen blev en efterföljare till den repressiva fattigvårdspolitiken. Den gamla principen om de fattigas skyldigheter fortsatte att gälla. De fattiga skulle bli nyttiga medborgare. Nyttiga var i slutet av 1800-talet de fattiga som arbetade eller sökte ett arbete inom jordbruk eller industri. Genom att studera lösdriverilagstiftningens utveckling kan vi följa framväxten av restriktiva invandringslagar och stigmatiseringen av fattiga som saknade territoriell anknytning. I 1885 års lag definierades kategorin lösdrivare:

”Hvar, som sysslolös stryker omkring från ort till annan utan medel till sitt uppehälle, må, der ej omständigheterna ådagalägga, att han söker arbete, behandlas såsom lösdrifvare på sätt i denna lag sägs. Till enahanda behandling vare ock den förfallen, hvilken eljest, utan att ega medel till sitt uppehälle, underlåter att efter förmåga söka ärligen försörja sig och tillika förer ett sådant lefnadssätt, att våda deraf uppstår för allmän säkerhet, ordning eller sedlighet.

Barn under femton år må ej såsom lösdrifvare behandlas. Den anhållne skulle registreras utifrån identitet, hemort, levnadssituation och utseende.” (SfS 1885:27)

I debatten som följde på denna första lösdriverilag behandlas mera utförligt frågor som rörde ”tattare” och ”zigenare”. Det som fördömdes i lagen var avsaknad av försörjningsmöjligheter men också tillvaro enligt regler som inte stämde överens med den rådande ekonomiska, politiska och moraliska ordningen. Staten fastställde även den administrativa hanteringen av dem som lagen gällde: lösdrivare med okänd hemort skulle häktas och hållas i häktet tills upplysningar om hemort och identitet anskaffats. De som saknade arbetsförmåga skulle därefter sändas till den egna hemorten (SfS 1885:27). Ett år senare skrevs ett tillägg till lösdriverilagen, paragraf 33, som gällde behandlingen av lösdrivande utlänningar.

”... angående behandlingen av utlänningar hvilka här i riket beträdas med lösdrifveri eller genom betlande, eller qvinna här i riket beträdes med lösdrifveri, eller genom betlande, eller annan förseelse...gör sig förfallen till behandling såsom lösdrifvare, må i händelse det land till hvilket den ifrågavarande personen står i undersåtligt förhållande är så beläget att han eller hon kan dit befordras utan att under vägen behöfva uppehålla sig å annat landsområde...” (SfS 1886:33).

Denna paragraf kan betraktas som ett första steg på vägen mot den restriktiva invandringslag som infördes 1914 och som ofta beskrivs som Sveriges första invandringslag. Vissa utländska grupper hade uppmärksammats som svåra att kontrollera i statistiska rapporter, i första hand finner, italienare, judar och romer. ”Tattare”/ ”zigenare” omnämndes särskilt i den statistiska femårsberättelsen för 1886-90 och senare i 1897 års riksdagsprotokoll.

”Icke sällan möter vi i Halland, särskildt inom mellersta delen deraf, mer eller mindre talrika, kringströfvande följen af män, qvinnor och barn, som anses härstamma från zigenare, ehuru de skilja sig från dem så till utseende som lefnadssätt. Af den bofasta befolkningen benämnas de *'kältringar'*”, men sjefve säga de sig höra till *'vandringsfolket'*.” (Befallnings Hafvandes femårsberättelsen 1886-1890, Hallands län s.8)

I riksdagen krävdes samma år en lag som reglerade invandringen och ”utlänningarnas förehavanden i landet”. Den första utlänninglagen kom till, som redan nämnts, år 1914. Lagen var till stor del en vidare utveckling av paragraf 33 från till lösdriverilagen. Lagen fastställde ett invandringsförbud för romer samt även för andra utlänningar som kunde befaras bli en belastning för fattigvården, samt för utlänningar som ansågs vara en risk för den allmänna ordningen. För första gången omnämndes inte ”tattare” i samband med en lag där kategorin ”zigenare” behandlades.

”Utländsk zigenare även som utlänning, som uppenbarligen har för avsikt att söka sitt uppehälle genom bettlande eller att under vandring från ort till annan vinna sin utkomst genom utförande av musik, förevisande av djur eller annan dylik sysselsättning, må vid ankomsten till riket eller omedelbart därefter av polismyndighet avvisas... Samma lag vare om annan utlänning, som till riket ankommer för att söka sitt uppehälle, där det skäligen bör antagas, att han saknar möjlighet att här ärligen vinna sin försörjning.” (SfS 1914:196 §1)

År 1914 utfärdades också en lag som förbjöd utlänningar att bedriva gårdfarihandel, handel och försäljning av annat slag samt kringresande hantverk (SfS 1914:171 §26). Inreseförbudet omfattade förutom de som kallades zigenare även de utlänningar som påträffades i ”yrkesmässigt hasardspel” eller vars levnadssätt ansågs förkastligt eller omoraliskt samt kringresande hantverkare eller försäljare, tidigare dömda etc. (SfS 1914:196 § 2-6).

1885 års lösdriverilag utsattes för omfattande kritik som följde lagen ända tills den slutligen avskaffades 1964. Lagen granskades noggrant av 1907 års fattigvårdskommitté som presenterade sin utredning år 1923 (SOU 1923:2). Denna utredning följdes av flera nya¹³. I dessa utredningar krävdes ytterligare differentieringar av de grupper som lagen gällde samt att åtgärderna skulle bli specifika för varje grupp. I 1926 års lösdriveriutredning (SOU 1926:9) fastställdes att lösdriverilagen hade två syften: Att skydda samhället eftersom lösdrivarna betraktades som ett hot för den sociala ordningen, men också att se till att de individer som identifierades som lösdrivare skulle kunna förbättras, d.v.s. bli ”nyttiga” medborgare (ibid.). Samma åtskillnad gjordes i samtliga följande utredningar som behandlade lösdriverilagen (SOU 1949:4). Utredarna sökte skilja mellan individer/grupper som man menade inte kunde ta ansvar för sig själva och dem som var samhällsfarliga. Åtgärderna skulle formas utifrån denna uppdelning. De första skulle läras att ta vara på sina liv, de senare skulle straffas, de individer som räknades som ”tattare” och ”zigenare” definierades som farliga för samhället. De första blev föremål för repressiva åtgärder eftersom de identifierades som svenska lösdrivare, de andra räknades inte som en del av den svenska befolkningen och skulle utvisas.

¹³ SOU 1926:9, SOU 1929:9, SOU 1939:25, SOU 1949:4, SOU 1962:22.

5. Från en exkluderande till en inkluderande politik

Under mitten av 1800-talet hade det blivit tydligare att det gamla fattigvårdssystemet inte kunde lösa de nya problem som skapades i spåren av massfattigdom och ökad inflyttning till städerna. Det ökade antalet fattiga bemöttes med hårdare lagstiftning mot rörlighet och ökat tryck från statsmakten på de lokala myndigheterna. Kritik riktades mot de gamla förordningarna och en debatt uppstod kring vilka lagar och vilket slags politik som krävdes för att komma till rätta med de nya problemen. Problemen sammanfattades under rubriken ”den sociala frågan” och innefattade alla slags sociala problem som uppstod i samband med industrialiseringen, såsom fattigdom, prostitution, brottslighet, epidemier, alkoholism, lösdriveri, sociala oroligheter, etc. (Petersson 1983, de Sousa Santos 2002:45).

”Tattare” och ”zigenare”

”Tattare” och ”zigenare” uppmärksammades, som redan nämnts, av de lokala myndigheterna inom ramen för lösdriverifrågan i slutet av 1800-talet. ”Tattare” definierades som svenskar och deras situation beskrevs som ett fall av lösdriveri. Villkoren för deras inlemmande i den sociala organisationen fastställdes i linje med statliga åtgärder för att integrera andra som också identifierades som ”lösdrivare”. ”Tattare” inordnades under ”lösdriverifrågan” kring förra sekelskiftet medan ”zigenarfrågan” lyftes fram först kring mitten av 1900-talet.

De exotiska drag, som berättelsen om ”zigenarna” hade, fanns knappast med i skildringen av de s.k. tatterna. I den statistiska femårsberättelsen (1886-1890) beskrevs de som en grupp som inte lydde några lagar och som levde i djupaste moraliska förfall. Samtidigt som man definierade dem som en del av kollektivet, identifierades de som en särskild grupp vars situation krävde statligt ingripande. ”Tattarfrågan” ingick i debatten kring lösdriverilagen. Trots tidvis omfattande diskussion av ”tattarfrågan”, förvandlades den aldrig till en särskild socialpolitisk praktik, och ingen särskild statligt ersättning utgick till kommunerna i fråga.

De som kallades tattare fick under 1900-talets första del vara bärare av alla de negativa egenskaper som förknippades med rörlighet. När biologiska förklaringar till sociala problem fick överhanden, såg man mer pessimistiskt på möjligheterna att omvandla de s.k. lösdrivare till lydiga arbetare. Sterilisering började då betraktas som en förebyggande åtgärd som skulle minska antalet lösdrivare och leda till bättre kvalitet på den svenska befolkningen. Även innan steriliseringslagen fick en social dimension fanns, enligt historikern Tydén (SOU 2000:22:129), möjlighet att tillgripa sterilisering mot ”lösdrivare” genom att hänvisa till rashygieniska skäl (se även Broberg & Tydén 1991:144). I samband med debatten om en utvidgning av steriliseringslagen föreslogs att ”tatterna” skulle bli en särskild målgrupp.

De individer som identifierades som tattare blev under 1900-talets första del den gruppen som fick representera de samlade negativa egenskaperna som tillskrevs de

fattiga. Deras påstådda avvikelse rättfärdigade användning av tvång eftersom de uppfattades som ett hot mot den sociala ordningen. De definierades som en särskild grupp bland de fattiga men de blev inte ett separat interventionsobjekt. I praktiken behandlades dem i enlighet med allmänna beslut som gällde den del av den fattiga befolkningen som betraktades som samhällsfarliga lösdrivare. Varken särskilda anstalter eller kolonier byggdes upp, vilket föreslogs i början av 1900-talet, men enligt Tydén (SOU 2000:22:63) kunde stämpeln som ”tattare” bidra till beslut om sterilisering.

Kraven på att göra ”tattare” till ett särskilt interventionsobjekt blev mera sällsynta efter andra världskriget. Däremot krävdes att ”zigenarna” skulle omvandlas till nyttiga medborgare vilket ledde till uppkomsten av ett klart definierat område för statligt ingripande: ”zigenarfrågan”.

Skillnader i behandlingen av ”tattarfrågan” respektive ”zigenarfrågan” består i att den förra var en kvarleva från den äldre repressiva fattigvårdspolitiken, då tvångsmedel användes för att reglera tillgången på arbetskraft. ”Zigenarfrågan” däremot uppmärksammades under en brytningstid, då tvångsinslag i fattigvårdspolitiken ifrågasattes, lösdriverilagen kritiserades och differentierad behandling av grupper som tidigare identifierats som lösdrivare krävdes. ”Tattarfrågan” formulerades som en del av lösdriverifrågan och blev därmed en del av den äldre tvångspolitiken. ”Zigenarfrågan” togs upp som en del av den statliga välfärdspolitiken. När denna nya fråga togs upp hade den sociala frågan differentierats i flera olika institutionaliserade områden.

Svenska medborgare

Den svenska debatten kring sociala frågor började få ett nytt innehåll under 1940-talet. Under detta decennium förändrades föreställningarna som fokuserade på nedärvda och därmed oföränderliga egenskaper till föreställningar om social avvikelse som social strukturell betingade. Social avvikelse började framstå nu som en behandlingsbar problematik. Förändringar i myndigheternas hantering av de romer som bodde i Sverige under denna tid måste ses mot denna bakgrund.

När *de i Sverige boende romerna* började räknas som målgrupp för socialpolitiska åtgärder hade redan viktiga förändringar ägt rum på den socialpolitiska arenan. Under 1940-talen presenterades i riksdagen förslag till en ”mera socialt inriktad” lösdriverilagsstiftning. ”Inkluderingspolitik” gällde inte bara romer utan även andra grupper som tidigare hade utsatts för en exkluderande och/eller en mer repressiv politik. Majoriteten av de individer som betraktades som lösdrivare skulle kunna bli föremål för specifika åtgärder inom den nu etablerade vården: ”sinnesjuk-, sinnesslö-, alkoholist- och fattigvård samt straffrättslig eftervård...” medan lösdriverilagen borde ändras till att endast omfatta brottslingar (SOU 1949:4 bil.2). Dessa olika gruppers situation definierades under denna tid med hjälp av den samlande beteckningen handikapp. Detta begrepp hade från början ett rent medicinskt innehåll men fick under 1950-talet även en social dimension. De tidigare lösdrivarna började nu beskrivas som socialt handikappade. De romer som hade bott i landet en längre tid placerades i denna grupp. Det avgörande kriteriet var att de,

genom sin långa vistelse i landet, hade blivit berättigade till svenskt medborgarskap (SOU 1956:43).

Samma ”schema” som för de grupper som 50 år tidigare kallades ”tattare” följdes i hanteringen av de romer som då bodde i Sverige: Först fastställdes officiellt att de var svenska medborgare. I egenskap av svenska medborgare uppmärksammades deras sociala och ekonomiska situation. Krav ställdes på utredning vilket resulterade i förslag till särskilda åtgärder för vad myndigheterna uppfattade som en nödvändigt och oundvikligt assimilering. Till skillnad från den tidigare debatten kring de s.k. tatterna, fördes debatten om ”zigenarna” i mer positiva termer. Assimileringen framställdes inte längre som en fråga om tvång utan som en nödvändighet för att lösa den påtalade gruppens problem. ”Zigenarna” beskrevs inte som lösdrivare utan som en fattig och utarmad grupp i behov av hjälp för att kunna anpassas till ett modernt liv. Deras status som svenska medborgare erkändes officiellt av socialministern år 1952.

”... att de uppskattningsvis 700 svenska medborgare, som är kända som zigenare, har samma rättigheter och skyldigheter som andra svenskar. Skolplikt råder för deras barn och barnavårdslagens bestämmelser är tillämpliga även på dem. Skolorna står öppna för dem och de är berättigade till sociala förmåner som alla andra. De har också samma rätt att förflytta sig som övriga medborgare...” (Svar på interpellation nr 17 från statsrådet Sträng 1952:21)

Precis som när den s.k. tattarfrågan diskuterades 50 år tidigare framställdes de svenska romernas assimilering som en oundviklig och redan påbörjad process. Som argument för assimileringen angavs att många av dem redan hade blivit bofasta (ca 235 av 740 individer) men att endast ett fåtal kunde klara sin egen försörjning på den reguljära arbetsmarknaden (SOU 1956:43). Införandet av en inkluderande politik gav upphov till en omfattande offentlig organisation, men initiativet till den nya politiken kom först från en frivillig organisation.

6. Olika aktörer

Stiftelsen Svensk Zigenarmission skapades år 1945¹⁴ i syfte att ”arbeta för ett förbättrat andligt och materiellt läge för Sveriges zigenare”. Stiftelsen arbetade i enlighet med 1800-talsfilantropins recept för arbete bland fattiga. Medlemmarna trodde att de genom individuella insatser skulle kunna lösa de problem som de menade var direkt förknippade med fattigdomen (sysslolöshet, dåliga vanor, okunnighet, etc.). Stiftelsen följde samma strategi som frivilliga organisationer hade följt 50 år tidigare. De sökte få staten att engagera sig genom att skjuta till resurser för deras verksamhet. Denna var aldrig särskilt omfattande men den har en viss historisk betydelse som det första sociala arbete bland romer i Sverige. Stiftelsens arbete representerar en viktig förändring i inställningen till de i Sverige boende romer. Stiftelsens medlemmar blev också viktiga aktörer i den offentliga debatten om romers situation i Sverige under 1940-talet. Andra viktiga och så småningom dominerande aktörer i debatten om romers situation fanns inom den offentliga sociala sektorn.

År 1947 ställde Socialstyrelsen krav på en särskild utredning av ”zigenarbefolkningens situation”¹⁵. Bakom kravet ställde sig nu Skolöverstyrelsen och Stiftelsen Zigenarmissionen. Samtidigt offentliggjorde polismyndigheten i Stockholm en rapport i vilket den motsatte sig att Stockholms kommun skulle tillåta vidare inflyttning av romer. I denna rapport hävdades att ”zigenare” var ett folk som alltid hade levt i icke-urbana miljöer och att de inte skulle kunna anpassa sig till stadslivet. En dyster beskrivning av de redan till Stockholm inflyttade romerna förmedlades i rapporten. Denna skickades vidare till barnavårdsnämnden där socialläkaren John Takman startade en undersökning av situationen för den romska befolkningen i Stockholms stad. Takman (1952) försökte visa att romers situation var en fråga direkt kopplad till fattigdomen, vidare att romerna drabbades av sjukdomar var det en direkt följd av detta och att de inte skilde sig från andra individer eller grupper som levde under liknande förhållanden. De lokala myndigheterna i staden började också betrakta stadens romer som potentiella klienter för social- och hälsovården (Takman 1952:927).

År 1954 beslutade riksdagen att en utredning skulle genomföras där även romer skulle få möjlighet att medverka. I denna utredning (SOU 1956:43) beskrevs romerna som ett folk som i äldre tider hade kunnat klara sig på egen hand men som inte längre kunde bibehålla sin självständighet. 1800-talets föreställning om ”zigenare som ett döende folkgrupp” upprepades i en mer nyanserad och nutidsanpassad föreställning som sammanfattades i uttrycket ”zigenarkulturens pågående upplösning” (SOU 1956:12). Även omgivningens negativa attityd spelade en viktig roll i förklaringen av romers situation. Det var här som frågan om majoritetssamhälles ansvar för första gången fick utrymme i ett svenskt myndighetsdokument.

¹⁴ Svenska Kyrkans Diakonistyrelse hade ansvaret för Stiftelsen. Som ledamöter i styrelsen fanns representanter för Svenska kyrkans Diakonistyrelse, Svenska Missionssällskap och Frikyrkliga Samarbetkommittén (RA 262 Stiftelsen Svensk Zigenarmission vol.1 Stiftelsens stadgar § 4).

¹⁵ RA Socialstyrelsen Socialvårdsbyrån FXÖ: 3

”Få gör klart för sig, att den viktigaste orsaken att zigenaren inte kan läsa eller skriva är, att samhället och omständigheterna hindra honom att gå i skola, få inser att även samhället har skuld i det förhållandet, att han inte är bofast, ännu färre tänker på att ett nomadfolk med nödvändighet måste ha en helt annan uppfattning av hygien, bostadsfrågor, umgängesvanor m.m. än ett sedan hedenhös bofast folk.” (SOU 1956:43 bil.1:130)

Utvecklingen lämnade inte, enligt utredarna, andra möjligheter för romerna än anpassning. Staten ansågs ha både moralisk och laglig skyldighet att hjälpa dem för att påskynda denna process. I de förslag till åtgärder som presenterades fanns olika uppfattningar om vilken roll staten skulle spela i denna process. Skillnaderna gentemot tidigare exkluderande politik hade att göra med förändringar som inträffade under den period när ”zigenarfrågan” etablerades som interventionsområde. Likheter med den tidigare förda politiken fanns i det som togs för givet: att romer inte kunde klara sig på egen hand, att de på grund av kulturella egenheter inte kunde åstadkomma förändring, att interventionen var nödvändigt och att barnen borde bli främsta målgruppen för samhällets insatser.

Stiftelsen Svensk Zigenarmission upprepade, i sitt första förslag, gamla lösningar där staten skulle delegera ansvaret för genomförandet av sitt projekt till Stiftelsen. Socialläkaren John Takman representerade den nya tiden med förslag till nya lösningar med en vidgad roll för statsmakten (Takman 1952). I båda fallen beskrevs gruppens situation som ett tillstånd av tilltagande fattigdom och utarmning. De beskrevs inte längre som hot mot sin omgivning utan snarare som offer för en utveckling som de inte kunde ta del av. Det var samma interventionsmodell som gällde andra fattiga som ansågs oförmögna att hantera sitt liv.

De i Sverige bosatta romer var, menade Takman, en del av den svenska befolkningen, deras utanförskap hade sociala orsaker. Han använde sig av etablerade dikotomier hämtade från diskursen kring fattiga, han skilde mellan de ”skötsamma” från de ”besvärliga” fallen. ”Skötsamma” romer skulle få hjälp med bostadsanskaffning, hälsovård, utbildning etc. De ”besvärliga” eller ”miljöskadade” skulle tas om hand utifrån deras individuella situation. Han menade att romerna borde betraktas som partiellt arbetsföra. Därmed var det statens ansvar att bekosta de speciella åtgärder som krävdes för deras ”sociala anpassning”. I den statliga utredningen (SOU 1956:43) försökte man få ordning på romernas situation med hjälp av samma regler och beslut som gällde för den övriga befolkningen.

Under 1950-talet möter vi en komplex och expanderande statsapparat där allt flera myndigheter blev inblandade i utredningen kring de i Sverige boende romers situation. Ansvarsfördelning följde de etablerade uppdelningar vad gäller myndighetsansvarsområden, byråkratin, i detta sammanhang, framstår som särskild tydligt eftersom de individer som var måltavlan för denna intervention var ca 750.

Barnvårdsnämnden talade om de särskilda bestämmelser som gällde barnen. Skolöverstyrelsen talade om svårigheter att få de romska barnens att följa skolplikten. Folkbokföringsmyndigheten beskrev svårigheterna med att lösa frågan om romers mantalsskrivning. Arbetsmarknadsstyrelsen talade om svårigheterna med att få in de arbetsföra romer på den reguljära arbetsmarknaden. Socialstyrelsen hävdade att romers ambulerande liv ledde till att de inte kunde få del av de sociala förmåner som gällde alla med-

borgare. Var och en av dessa myndigheter skulle senare delta i administrationen av den så kallade zigenarfrågan. De ansvarade för arbetet på centralnivån, en liknande arbetsfördelning skulle senare uppstå på lokal nivå när kommunerna skulle implementera de statliga besluten.

Statliga direktiv och kommunernas motstånd

Liksom fallet var med individer eller grupper som under 1800-talet saknade lokal anknytning blev också de svenska romers situation en förhandlingsfråga mellan staten och kommunerna. Under 1950-talet ansåg staten att de i Sverige boende romer skulle bli fast bosatta medan kommunerna försökte hindra att de bosatte sig inom just deras territorium. För kommunerna handlade det om en kostnadsfråga.

De i Sverige boende romer hade tidigare varit föremål för åtgärder i syfte att förmå dem att lämna landet. Genom förändringen av näringslagstiftning hade staten förbjudit utövandet av vissa yrken och sysselsättningar (gårdfarihandeln och vissa offentliga uppvisningar). Detta bidrog till att dessa gruppers möjligheter till försörjning kraftigt undergrävdes. Lokala restriktioner och förbud att slå läger kring små städer och samhällen begränsade samtidigt romers bosättningsmöjligheter. Denna utveckling fick till följd att romer sökte sig till de stora städerna, i första hand till Stockholm. Där var det troligare att de skulle finna försörjningsmöjligheter som numera saknades i landets småstäder¹⁶.

Lärarna vid de ambulerande skolorna som hade fått följa med romers vandringar hade vittnat om de svårigheter som dessa hade för att få tillstånd att tillfälligt slå läger i olika delar av landet. 1956 års utredning beskriver ett liknande bemötande. Medborgarskap medförde både rättigheter och skyldigheter. Till de senare hörde skattebetalning och värnplikt. Till förmånerna hörde de statliga bidrag som alla medborgare kunde få rätt till, men för att erhålla dem krävdes i en del fall mantalsskrivning inom riket. Olika lokala myndigheter kunde göra en egen tolkning av bosättningsbegreppet i syfte att slippa betala ut bidrag till romer. Ett exempel var barnbidraget där krav ställdes på att barnet skulle vara kyrkobokfört eftersom barnbidraget betalades av barnavårdsnämnden¹⁷. Den allmänna sjukförsäkringen och mödrahjälpen fick romerna ofta inte heller ta del av, med hänvisning till att de inte var bosatta i den kommun där de sökte bidrag. I en del fall försökte de lokala myndigheterna aktivt att få romerna att lämna kommunen¹⁸.

Staten fastställde genom lagstiftning riktlinjerna för hur assimileringen rent praktiskt skulle gå till, men det var kommunerna som skulle genomföra de statliga besluten. Därmed uppstod ett förhandlingsspel mellan staten och kommunerna angående registrering och bosättning av de romer som då bodde i Sverige. När kommunerna vägrade följa de statliga besluten, tvingades staten kompromissa och med särskilda ekonomiska bidrag

¹⁶ RA Socialstyrelsen Socialvårdsbyrå FXÖ: 3.

¹⁷ I vissa fall godtogs stationärt boende under förutsättning att vistelsen kontrollerades när barnbidraget betalades ut. (RA YK 1506, vol.7, Yttrande i folkbokföringsfrågan)

¹⁸ 1955 rapporterades att exempelvis i Göteborg hade 89 zigenare blivit överförda till de obefintligas böcker. Rapport från Malmö visade att zigenarna hade visats bort från sina lägerplatser. (RA YK1506, Zigenarutredning, vol. 1 protokoll från den 3 mars 1955 samt rapport från möte i Malmö samma år).

ersätta kommunerna för de extra kostnader som romernas bosättning kunde medföra. Samma beslut som tidigare införts för att kommunerna skulle ta emot nyanlända och icke arbetsföra flyktingar¹⁹.

Den första konkreta åtgärden som vidtogs var registreringen av alla i Sverige boende romer. Det handlade om att veta i vilka delar av landet de befann sig, hur många de var, deras ålder, kön, familjeförhållanden, hälsa, arbetsförmåga, etc. Uppgifter som skulle inordna romerna i de etablerade statistiska kategorierna. Dessa uppgifter införskaffades genom 1954 års inventering av den romska befolkningen och genom att registrera utifrån bosättningsort skulle de inordnas även i den kommunala ordningen. Denna registrering stötte på motstånd från de lokala myndigheterna och när staten satte press på kommunerna blev reaktionen negativ.

1956 års utredning inhämtade information om bosättningssituationen från myndigheter på central och lokal nivå, men även från alla andra som genom sitt arbete kommit i kontakt med de romer som var bosatta i Sverige. De insamlade uppgifterna visade att ca 150 romer formellt saknade bosättningsort. De lokala myndigheterna var inte villiga att tillåta vare sig permanent eller tillfällig vistelse för dessa romer. En närmare undersökning av folkbokföringsfrågan visade att 600 romer hade bosättningsort men att deras hemkommuner inte ville kännas vid deras rättigheter²⁰.

Romers svårigheter att få arbete likställdes i myndigheternas arbete med svårigheterna för s.k. partiellt arbetsföra och nyanlända flyktingar vid inträde på den reguljära arbetsmarknaden. Ett särskilt anslag lämnades till Arbetsmarknadsstyrelsen (AMS) som fick i uppdrag att följa allmänna riktlinjer som riksdagen hade fastställt, d.v.s. prioriteringen av sysselsättnings- och bosättningsfrågan. Den första åtgärden som AMS företog var att anlita en expert för att utreda romers arbets- och bostadssituation på lokal nivå. Uppdraget gick till etnologen Carl-Herman Tillhagen (1906 - 2002). År 1959 överlämnade Arbetsmarknadsstyrelsen en skrivelse till regeringen där man efterfrågade ekonomisk ersättning från staten till kommunen för alla utgifter som berörde de svenska romernas anpassning. Romernas arbetssituation, hävdade man, kunde inte lösas om inte frågan om bosättning prioriterades (Bååth 1966:137). Följande år kom beslutet om statlig hjälp till kommuner som ordnade bosättning för romer och därmed fick bosättningsfrågan högsta prioritet²¹.

Beslut om ekonomisk ersättning till kommunerna för de socialvårdskostnader som romers bosättning kunde medföra togs dock inte förrän 1960²². Två år senare beslutades om bostadsförbättrings lån till personer ”som tillhör folkgrupp som lever under särpräglade förhållanden”²³. I ett nytt beslut år 1965 fastställdes att Socialstyrelsen skulle ersätta

¹⁹ År 1950 hade regeringen bestämt att Socialstyrelsen skulle ansvara för estlandssvenska och andra åldriga flyktingar. Beslutet gällde sedan 1 juli 1950 arbetsoförmögna flyktingar samt Tbc-sjuka flyktingar och deras anhöriga (RA SoS, Socialvårdsbyrå FXÖ:3 PM ang. socialstyrelsens befattning med understöd till vissa flyktingkategorier).

²⁰ RA YK 1506 Zigenarutredning, vol.7

²¹ Kungl. brev den 25 mars 1960, angående vissa bestämmelser för att underlätta zigenarnas bosättning.

²² Kungl. Brev den 25 mars 1960.

²³ Det var Arbetsmarknadsstyrelsen som beviljade dessa lån (Kungl. Brev den 25 mars 1960).

kommunerna även för de särskilda kostnader som kommunen haft i samband med romers bosättning²⁴. Samma år konstaterade socialläkaren Takman, att antalet ambulande romska familjer i landet hade minskat från 125 till 59 sedan 1955 och att 212 familjer var bofasta. Takman konstaterar dock att romers fasta bosättning inte hade fått den positiva effekten som förväntats och att försörjningssituationen klart hade försämrats (Soc. Medd. 1966:3- 4).

Alfabetiseringskurser ordnades för arbetsföra romer och finansierades av Arbetsmarknadsstyrelsen. Vuxenutbildningen för romer organiserades 1966 med Skolöverstyrelsen som ansvarig myndighet (Bååth 1966:147). Även denna åtgärd kunde verkställas först efter ett särskilt beslut om statlig ersättning. År 1965 beslutades om ekonomisk ersättning till de kommuner som gav understöd till romer under tid de gick AMS-utbildning.

²⁴ Kungl. brev den 17 december 1965 ang. ändrade bestämmelser rörande ersättning till kommun för vissa kostnader för zigenare.

7. Interventionen

Ända sedan slutet av 1800-talet har behovet av expertkunskap betraktas som nödvändigt för myndigheternas arbete med romer. När ”zigenarfrågan” etablerades som interventionsområde, så motiverade det inrättandet av experttjänster inom olika förvaltningar.

Föreställningen om romernas oförmåga att själva övervinna sin situation, användes som argument för att inrätta särskilda konsulenter – ”zigenarkonsulenter” - med uppgift att hjälpa romer att reda ut praktiska svårigheter. Zigenarkonsulenten som föreslogs i 1956 års utredning skulle vara en tjänsteman som var insatt i romers sociala situation och som samtidigt hade vunnit deras förtroende. Denna tjänsteman skulle medverka i alla frågor som rörde de svenska romerna och bistå både romer och myndigheter med information, kunskap, handledning och direkt hjälp. Konsulenten skulle också medla i de konflikter som kunde uppstå mellan myndigheter och romer. I skolfrågan skulle konsulenten övertyga romer om skolans betydelse. Inför myndigheterna skulle han/hon informera lokala skolmyndigheter när romer befann sig i deras område. Konsulenten skulle hjälpa romerna att finna lämpliga bostadsorter. Han/hon skulle också hjälpa dem med att ordna sysselsättning genom att kontakta arbetsförmedlingen för att komma överens om lämpliga åtgärder. Konsulenten skulle även informera romer om deras rätt till ekonomiskt bistånd och kommunerna om möjligheterna till statlig ersättning. Vidare skulle han/hon hjälpa romer med mantalsskrivning genom att föra deras talan och bevaka deras intressen (SOU 1956:43:74).

År 1959 togs det första beslutet om att tillsätta en tjänst som zigenarkonsulent i Stockholms kommun. År 1962 var ”zigenarärenden” ett etablerat begrepp inom socialförvaltningen och det fanns en särskild tjänsteman på varje socialbyrå i Stockholm som tog hand om frågor som berörde romer. År 1965 var tre heltidsanställda statliga tjänstemän knutna till detta arbete i Stockholm (Tillhagen 1965:137). Konsulenternas arbete legitimerades utifrån en allmän föreställning kring att romer utgjorde en särskild svår målgrupp²⁵. Åtgärderna för att assimilera denna grupp delades upp mellan flera myndigheter. På nationell nivå var det AMS, Socialstyrelsen och Skolöverstyrelsen som hade huvudansvaret för finansiering och administration av åtgärderna. På lokal nivå var det Socialförvaltningen, Arbetsförmedlingen och den lokala skolmyndigheten som skulle se till att beslut fullföljdes kring romers bosättning, sysselsättning och skolgång. Genom vuxenutbildning och barnens skolgång involverades ännu fler personer i arbete med romer. Ytterligare fler blev inblandade när pedagogiska institutionen i Stockholm tillkallades för att medverka i åtgärder som gällde barnens skolgång.

Expertkunskap

Den svenska hanteringen av romer har sedan 1950-talet skapat ett arbetsområde med speciella tjänster som legitimeras utifrån behovet av särskild expertkunskap om romer. Under 1960-talet blev de i Sverige boende romer föremål för ett intresse som krävde

²⁵ Stockholms stad. Utsänt ärende nr 170/1965. Anmälan av konsulentens för zigenarna verksamhetsberättelser för åren 1963 och 1964 (Kumms samling).

expertkunskap från en rad olika slags vetenskapliga områden. Etnologer, socialmedicinare, pedagoger, psykologer och socialarbetare fick speciella uppdrag, med utgångspunkt i myndigheternas assimileringssprojekt.

Dessa experters arbete innebar i de flesta fall anpassning av tidigare påstående om romerna till frågor inom respektive experts kunskapsfält. Kulturbegreppet användes av etnologer medan psykologer lyfte subjektiva aspekter som, enligt de, hindrade en snabb assimilering. Föreställningar kring socialt utanförskap var utgångspunkten för socialläkaren John Takman som kritiserade de teorier som hävdade romers säregna egenskaper. Alla dessa forskare hade myndigheternas strävan efter romers assimilering som en självklar utgångspunkt. De första studierna gällde romerna i Stockholm och forskningen utvidgades senare till att omfatta undersökningar av alla i Sverige boende romer. Varje undersökning drog slutsatsen att det krävdes ytterligare studier för att klargöra vad som hindrade romernas assimilering.

Arbetsmarknadsstyrelsen anlät 1962 Carl-Herman Tillhagen för att genomföra en genealogisk undersökning av romerna i hela landet²⁶. I denna studie framfördes behovet av en antropologisk och genetisk undersökning av den romska befolkningen. En sådan studie genomfördes av forskare knutna till institutionen för medicinsk genetik vid Uppsala universitet (Beckman, m.fl. 1965). Tillhagen påpekade även behovet av en socialmedicinsk undersökning. En sådan studie genomfördes senare under ledning av medicinprofessorn Ragnar Berfenstam. I hans forskargrupp ingick tre sociologer och fyra medicinekandidater samt socialläkaren John Takman (Takman 1963 & 1966). Intresset för romerna vid socialmedicinska institutionen resulterades i nya studier: En undersökning av romernas ”dödlighet, fruktsamhet och reproduktion” (Lindvall & Malmer 1971) och en mindre reumatologisk-epidemiologisk undersökning (Takman 1976). Pedagoger från Stockholms universitet kontaktades för att följa upp den nystartade vuxenutbildningen för romer i Stockholm. Samarbete mellan AMS:s tjänstemän och pedagogiska institutionen ledde till nya uppdrag år 1964. Senare samma år fick pedagogiska institutionen ytterligare ett nytt och större uppdrag, som gällde en undersökning av de romska barnens skolsituation.

Aktionsforskning och mer expertis

Forskningen kring romer definierades som aktionsinriktad och bedrevs i direkt anslutning till den verksamhet som myndigheterna i Stockholms stad inriktade på romerna. Verksamheten riktades till hela romska gruppen under samarbete mellan forskare, lärare, psykologer och socialarbetare. Arne Trankell ansvarade för projektet vid pedagogiska institutionen och Ingrid Trankell studerade de åtgärder som inriktades på barnen, både i deras hem- och i skolmiljö. Barnavårdsnämndens psykolog Inga Gustafson ledde mellan år 1967 och 1969 föräldracirkel i anslutning till vuxenskolan för romer i Årsta²⁷. För

²⁶ Nordiska museet, Tillhagens samling, kapsel 14-15

²⁷ Detta är en intressant verksamhet som skulle kunna studeras utifrån frågeställningar som behandlar deras historiska koppling till dagens populära föräldrautbildningar som bedrivs av de sociala myndigheterna i olika delar av landet. Gustafssons arbete handlade om ”att ge föräldrar tillfälle att diskutera barnuppfostringsproblem... gruppens verksamhet skulle leda till en ökad

pedagogiska institutionens del resulterade samarbetet i 13 rapporter (1965-1970) och två avhandlingar (Gustafsson 1970 och Ödman 1971).

Pedagogiska institutionens forskargrupp gav en ny dimension åt ”zigenarfrågan” när de började undersöka vad den så kallade kulturella upplösningen innebar för den romska gruppen och för romer som individer.

Ingrid och Arne Trankell kritiserade statens politik. Kritiken gällde de redan vidtagna åtgärderna som helt hade inriktats på vad man kallade ”zigenarnas” yttre miljö (Trankell 1967a-d). Trankell menade att det krävdes en ny satsning på ”kompletterande åtgärder” som skulle grundas på ny kunskap om romers ”inre förutsättningar”, d.v.s. hur de tolkar och konfronterar sin situation, och hur deras livssituation påverkar dem på grupp- och individnivå. Genom de nya studierna ville man belysa hur romerna själva upplevde pågående reformer, liksom icke-romers del i dessa processer (Trankell 1967c:30). En kritisk röst kom från socialläkaren John Takman som ställde sig kritisk till myndigheters sätt att hantera situationen. Kritiken riktades inte främst mot de statliga besluten som sådana utan mot det långsamma och ineffektiva sättet att genomföra besluten.

”Om man tvingar samman något tiotal zigenarfamiljer i tält- och husvagnsläger på sandmark under ett halvår eller mer så måste resultatet i många fall bli det önskade. Bristen på meningsfull sysselsättning, överflöde av fukt och kyla, svårigheterna att uppehålla ett minimum av hygienisk standard... I dessa svenska folkhemets koncentrationsläger formas många barn och ungdomar till just sådana passiva parasiterande individer som rasmytologerna alltid påstått att zigenarna var från början”. (Takman 1963b:272)

De svårigheter som uppstod i samarbetet mellan olika myndigheter och mellan olika tjänstemän och deras tolkning av givna uppdrag ledde till nya ”lösningar”. Ökad ”samordning”²⁸ blev svaret på den kritik som ofta riktades mot den stora organisationen och de sparsamma resultaten.

”Jag har läst utlåtande 93 flera gånger och försökt räkna ut hur många kommunala organ och hur många tjänstemän och forskare som sysslar med de 82 zigenarfamiljerna i Stockholm... Den enda slutsats jag drar är att här måste föreligga en betydande överorganisation. Sällan har så många sysslat med så få så länge.” (Takman i Stockholms stadsfullmäktige citeras i tidskriften Zigenaren 1969:71).

Denna kritik bemöttes av Arne och Ingrid Trankell med förslag om tillsättning av nya eller utökade tjänster i syfte att just ”samordna” arbetet.

”Vad som behövs för att i framtiden undvika denna brist på samordning, som hittills har medfört frustration och besvikelse för alla parter, är att samarbetsdelegationen, som är ett opinionsbildande överordnat organ utan verkställande

förståelse av zigenarnas situation”. Den så kallade didaktiska gruppen skulle ”penetrera målen för zigenarundervisningen och därefter planera innehållet... ett stödjande och terapeutisk syfte inriktad(?) på lärarna ”som tillgodosåg deras behov att ge uttryck för och bearbeta de besvikelser de upplevde i sitt arbete med zigenarna”. (RA Socialstyrelsen, Socialvårdsbyrå FXÖ: 6, Dnr 4 157/71 U:10).

²⁸ Samordning fungerar inom socialt arbete som ett slags standardlösning på alla kommunikationsproblem som uppstår mellan tjänstemän som har samma målgrupp i sina uppdrag.

funktioner, kompletteras med *en mindre expertgrupp på det verkställande planet* med representanter ur de förvaltningar och organ, som är inblandade i zigenarproblemetets lösning” (Trankell 1970:70).

De nya åtgärderna utökade antalet experter i Stockholm inom alla organisationer som arbetade med romerna. Ett extremt, men inte unikt, exempel var vuxenskolan i Årsta där förändringar i vuxenutbildningen ledde till tillsättning av en särskild grupp med representanter för alla tjänstemän som hade med romerna att göra.

”Projektledaren, Behandlingsledaren, Skolinspektör för specialundervisning, Skolans rektor, Zigenarkonsulent, Förste skolpsykologen, En expert på barnuppfostringsfrågor från PBU, En expert på yrkesvägledning från Länsarbetsnämnden, En yrkesvalslärare, En utbildningsteknologisk expert från universitetet, Representanter från skolans lärarkår samt en representant för Skolöverstyrelsen” (Trankell 1967d:2).

Något utrymme för romer att påverka utvecklingen fanns däremot inte heller i detta projekt. Takmans kritik framfördes offentligt i tidskriften *Zigenaren*²⁹. Kritiken gällde huvudsakligen den passiva rollen som romer antogs ha i myndigheternas interventionsprojekt.

Åtgärderna

Under 1960-talet började utrymningen av de sista s.k. zigenarlägren i Stockholm. Detta måste ses som en del av den offentliga bostadspolitik som fördes på 1960- och 1970-talen och som gav moderna bostäder även till hushåll med låga inkomster (Miljonprogrammet). De romer som bodde i Sverige och som nu kallades ”svenska zigenare” inkluderades i denna politik.

I olika dokument beskrevs romers sociala situation som en övergångssituation där romer ofta hade svårt att få ett arbete och därmed klara sin egen försörjning. De drabbades inte bara av vad man beskrev som en försvinnande marknad för sina ”traditionella yrken” utan också av de restriktioner som hade utfärdats mot denna yrkesutövning och troligen även av de byråkratiska hinder som sattes upp för att anpassa de äldre yrkena till eventuell nya arbetsmarknader.

Trankell menade att de flesta romer befann sig i denna situation, och att trots olika statliga insatser hade de få eller inga utsikter att ta sig ur den på egen hand. Hans forskarteam koncentrerade sitt arbete på att förstå situationen med utgångspunkt i antagandet eller berättelsen om romers kulturella upplösning. ”Upplösningen” av det traditionella samhället framställdes som ett anomiskt tillstånd där olika grupper sökte utveckla egna överlevnadsstrategier som gynnade de närmaste medlemmarna av de olika nybildade grupperna eller familjerna. ”Zigenarna” kunde inte styra situationen, hävdade man, eftersom de saknade de rätta verktygen för att kunna tolka och förstå vad som pågick.

²⁹ Konflikten mellan pedagogerna och Zigenarsamfundet kan följas i tidskriften *Zigenaren* 1968 och 1969 samt i Trankells sammanfattning av Zigenarsamfundets verksamhet i ”Zigenarsamfundet 1964-1966” (Kumms samling).

Den etablerade berättelsen upprepades i nya versioner vartefter nya förklaringar lånades in från olika samhällsvetenskapliga ämnen. Den sociologiska teorin om det integrerade samhället gav vetenskapligt stöd för myndigheternas intervention för att hindra eller motverka effekterna av vad man kallade en ”kulturell upplösning”.

Pedagogiska institutionens arbete skulle förklara barnens skolsituation men utsträcktes till ett försök att förklara de obetydliga resultat myndigheternas politik hade uppnått. I olika rapporter fullföljde institutionens forskare kritiken mot vad de menade hade varit en förenklad tolkning av den romska gruppens situation, som inte tog hänsyn till hur romerna själva påverkades av de pågående förändringarna.

”... ett stöd för uppfattningen att samhällets moraliska ansvar inte bara kräver att yttre materiella reformer genomförs utan också att åtgärder samtidigt vidtas för att motverka de *psykologiskt invalidiserande följderna* av det forna zigenarsamhällets sammanbrott.” (Trankell 1967 c:28)

Nya åtgärder var nödvändiga, menade Trankell, och de skulle riktas till både gruppen och individerna. Liksom Takmans forskning, gav Trankells studier förslag för att ”rehabilitera” en grupp som ansågs sakna förutsättningarna för att klara förändring på egen hand. Denna målsättning skulle uppnås genom ett omfattande handlingsprogram där bättre metoder skulle utvecklas. Romernas situation hade därmed i enlighet med denna tid dominerande uppfattningar, blivit en rehabiliteringsfråga³⁰.

De svenska romerna var, enligt 1956 års utredning, handikappade eftersom de inte längre var en trygg och självförsörjande grupp. De var även handikappade som individer. De äldre, därför att de saknade ekonomisk och social trygghet. De arbetsföra, därför att de inte kunde placeras på arbetsmarknaden och saknade de grundläggande kunskaper som krävdes för att förstå de villkoren i deras nya tillvaro. Den socialmedicinska undersökningen syftade till att fastställa graden av detta handikapp. Läkarna och pedagogerna övertog de socialpolitiska kategorier i vilka de svenska romer tidigare hade inordnats. I 1956 års utredning hade de svenska romerna också beskrivits som socialt handikappade. För integrationen på arbetsmarknaden hade de behandlats som ”partiell arbetsföra”.

Takman gjorde en individuell utredning uppdelad i olika avsnitt som skulle klargöra individens hälsosituation (graden av undernäring, fysisk kondition, sjukdomstillstånd etc.) och sociala situation (analfabetism, kriminalitet, arbets- och bostadssituation). Läkargruppen föreslog ”rehabiliteringsåtgärder” som syftade till att förbättra bostads-situationen samt utbildnings- och omskolningsåtgärder som skulle leda till att öka gruppens möjligheter på arbetsmarknaden. De föreslog en 6 veckor sommarkurs för ett tiotal romska familjer och omskolningskurser som skulle ge grundläggande kunskaper så att de på kort sikt skulle integreras på arbetsmarknaden (Takman 1963a:25).

Trankell, i linje med den samtida debatten kring sociala problems orsaker, utvidgade den tidigare definitionen av romers sociala handikapp. Han ansåg att handikappet omfat-

³⁰ Rehabilitering var det begrepp som sammanfattade statens strategi för att få individer med svårigheter integrerade på arbetsmarknaden (Gogstad 1970: 4). Begreppet utvecklades under andra världskriget och inkluderade olika metoder för att återföra de krigsskadade till arbetslivet. Rehabiliteringspolitik gällde alla individer som inordnades i kategorin handikapp.

tade flera områden än man tidigare hade identifierat. Vart och ett av dem krävde särskilda resurser. Det gällde t.ex. deras handikapp som föräldrar, eftersom de inte ansågs kunna ge sina barn en lämplig uppfostran. Åtgärderna som skulle leda till övervinnande av detta handikapp lånades in från en etablerad verksamhet inom barnavården, som de sociala myndigheterna benämnde ”hemma-hos-arbete”, ett arbete som förutsatte att socialarbetarna mötte klienterna, dvs. familjen i deras vardag (Wächter 1971). Syfte med denna verksamhet var att förebygga barnhemsplaceringar. Dessa olika aktiviteter gav upphov till nya arbetsfält som hade en tendens att expandera på egen hand.

Pedagogiska institutionens arbete omfattade kunskapsinsamling och utveckling av nya interventionsformer. I praktiken ledde deras arbete huvudsakligen till inrättandet av nya tjänster för både forskare och praktiker. På central nivå tjänstemannanivå fanns de som arbetade med att formulera riktlinjerna för landets politik gentemot romer bosatta i Sverige. De åtgärder som beslutades vidarebefordrades till olika myndigheters arbetsfält, vilket ledde till kommunikationsproblem. För att övervinna dessa problem satsades mera resurser och nya arbetsformer infördes som resulterade i nya eller utvidgade tjänster på lägre nivåer. I Stockholm skulle detta skötas genom en dialog mellan de tjänstemän som arbetade i de lokala förvaltningarna vilket motiverade en satsning av ytterligare resurser.

I andra städer (bl.a. Malmö och Göteborg) följdes samma mönster: En eller flera tjänstemän fick sköta dialogen med de centrala myndigheterna, medan en tjänsteman på mellannivå förde dialogen med socialförvaltningar, lärare och arbetsförmedlare.

I arbetsmodellen skapades ett nytt arbetsfält. Socialarbetare skulle sätta sig in i gruppens vardagliga situation och handleda dem i vardagliga frågor som rörde familjeliv, hemmets skötsel och relationerna utanför. Dessa tjänstemän skulle få handledning av dem som befann sig på mellannivån eller av andra som ansågs veta mer om romer. De skulle hjälpa romer i anpassningsprocessen. Detta skulle ske enligt de behandlingsmetoder som utvecklades inom Barnavården och andra sociala verksamheter. Till exempel familjepedagogerna som ersatte de tidigare ”hemma-hos-arbetarna”, och som skulle arbeta i daglig kontakt med familjerna och hjälpa dem i deras rutiner och vardagliga möte med omgivningen, ett slags ”zigenarkonsulenter” men på fältet. Det familjepedagogiska projektet expanderade under 1970-talet till att även omfatta nyanlända flyktingar, bland dessa nyanlända fanns också romer³¹.

³¹ RA, YK 4337 Expertgruppen för övervägande... EI:6.

8. Flyktingar och romer

År 1947 hade Arbetsmarknadskommissionen³² huvudansvaret för flyktingarna. Ansvaret vidgades år 1950 till att även omfatta den organiserade flyktingöverföringen av de speciella kvotflyktingarna (SOU 1967:18). Samma år fick Socialstyrelsen ansvaret för dessa flyktingar: först en grupp nyanlända estlandssvenskar, (äldre och arbetsoförmögna) samt några tbc-sjuka flyktingar³³. Socialstyrelsens ansvar utvidgades under 1950-talet till att omfatta nya grupper (anhöriga etc.)³⁴. Detta innebar att Socialstyrelsen skulle bära det ekonomiska ansvaret för de arbetsoförmögna flyktingarna. Socialstyrelsen skulle även samordna aktiviteterna för dessa flyktingar. Under 1960-talet skedde en ytterligare uppdelning av myndigheternas ansvar för nyanlända invandrare: Skolöverstyrelsen ansvarade för undervisning i svenska och i samhällskunskap. Arbetsmarknadsstyrelsen skulle fortsätta att ansvara för alla frågor som berörde invandrarnas placering på arbetsmarknaden, medan kommunernas socialnämnder ansvarade för frågor kring socialhjälp eller socialvård samt information kring invandrarnas rätt till bistånd (SOU 1967:18:194). Socialstyrelsen fortsatte ansvara för vård av och understöd till de kollektivt överförda flyktingar som bedömdes som socialt handikappade, i denna kategori inordnades ett litet antal romer som kom som kvotflyktingar i enlighet med svenska internationella åtaganden.

Den spontana och den organiserade invandringen av romer under 1960-talet utgjorde en obetydlig del av en omfattande migrationsrörelse som andra världskriget gett upphov till. De drabbade efter kriget var många. Romer var en särskilt drabbad grupp, inte bara som offer för nazisternas förföljelser utan också eftersom de ofta var statslösa och vägrades inresa i många länder³⁵.

”The end of the Second World War left Europe’s surviving Gypsy population massively redistributed. Principally this was the result of the large-scale deportations which had taken place, but partly it had been produced by Gypsy flight from one country to another – for example, from Slovenia and Croatia to Italy- in search of a less lethal environment. The return to peace brought further upheaval. Those who were liberated from the camps were often left stranded as displaced or stateless persons, subject to all kinds of red tape and special restrictions.” (Fraser 1992:270)

En del av romerna placerades i uppsamlingsläger efter kriget och sökte sig därifrån efter att ha insett att de inte kunde komma med i de uttagningar som förde andra flyktingar till nya länder. En ny omfattande migrationsvåg inträffade i början av 1960-talet när fördetta Jugoslavien öppnade sina gränser. Många grupper som identifierades som ”zigenare”³⁶ sökte sig till Frankrike, Italien, Nederländerna och Österrike (ibid.). I Italien tvingade myndigheterna dem att bosätta sig i slumområden (”campo nomadi”) kring de stora

³² Arbetsmarknadskommissionen ersattes 1948 av Arbetsmarknadsstyrelsen.

³³ Kungl. brev 9/6 1950.

³⁴ RA 4337 Expertgruppen ...PM ang. socialstyrelsens befattning med understöd till vissa flyktingkategorier.

³⁵ För en noggrann beskrivning av situationen under och efter kriget, se Kenrick & Puxon 1972, Johansen 1990, Fraser 1992, etc.

³⁶ Fraser beskriver dessa grupper som väldigt heterogena (Fraser 1992: 272-273).

städerna (Bravi & Sigona 2007) eller hänvisades de till de uppsamlingsläger som upprättades för flyktingar efter andra världskriget i bl.a. Trieste. I Österrike samlades dem upp i inrättade flyktingläger. Det var huvudsakligen från dessa två länder som den organiserade invandringen av flyktingar och senare av romer till Sverige senare ägde rum.

Det var mot denna bakgrund som representanter för olika europeiska länder (bl. a. två svenska riksdagsmän) framförde ett förslag till Europarådet om att utreda den romska befolkningens situation i Europa³⁷. Enligt förslaget skulle frågor kring deras rörlighet och integration betraktas som ett europeiskt problem³⁸. Romernas migrationsrörelser sågs som en direkt följd av den mindre restriktiva invandringspolitik som fördes efter andra världskriget.

”Successivt minskande gränskontroller och arbetskraftens ökande rörlighet nödvändiggör en ny syn på denna traditionellt nomadiserande befolkningsgrupps problem” (RA AI:1 Zigenarfrågans internationella läge sidan 11).

Förslaget överlämnades från Europarådets Rådgivande församling till Rådets kommitté för social- och hälsofrågor (RA Zigenarutredning 4337 AI:2 Ds In1971:2). År 1969 antog Europarådet en rekommendation³⁹ som ledde till att en underkommitté tillsattes tre år senare, en kommitté som skulle utarbeta ett resolutionsförslag (ibid.).

En reglerad invandring

I Sverige tillsatte regeringen 1968 en arbetsgrupp under inrikesdepartementet med uppgift att utreda romernas invandring till Sverige. Uppdraget inkluderade ”att överväga hur uttagningen och omhändertagandet i Sverige av zigenare som överförs hit praktiskt ska genomföras”⁴⁰. Syftet var att stoppa den spontana invandringen av romer. Ett år senare tillsattes en ny arbetsgrupp: ”Expertgruppen för organiserad invandring av utomnordiska zigenare” med uppgift

”... att skyndsamt utreda levnadsförhållanden mm för de zigenare, som hittills under 1960-talet fått tillstånd att vistas i riket samt att överväga och ta initiativ till åtgärder som skulle göra det möjligt för dem att få en med övriga invandrare jämförbar ställning i samhället enligt de riktlinjer, som gäller för den reglerade invandringen.” (RA Zigenarutredning 4337 Ds In 1971:2)

Gruppen skulle även lämna förslag till hur uttagning och överföring till Sverige av s.k. ”socialt handikappade zigenare” skulle organiseras. Expertgruppen fick ett ytterligare direktiv år 1971 om att utarbeta ett handlingsprogram med åtgärder för de överförda

³⁷ Sverige hade tagit upp frågan i 1956 års utredning om möjligheten att begränsa den finska invandringen till Sverige. Utredningsgruppen hade, som framgick i kapitel 6, tagit upp de finska zigenarnas situation vid Nordiska rådets möte år 1956. Expertgruppen återupptog diskussionen kring de finska zigenarnas situation och inledde ett samarbete med den finska regeringen i syfte att hindra de finska zigenarnas fortsatta invandring.

³⁸ RA AI: 1 Report on the situation of Gypsies and other travellers in Europe 1969.

³⁹ RA Zigenarutredning A I ”Recommendation 563 on the situation of Gypsies and other travellers in Europe”.

⁴⁰ RA YK 4337 Expertgruppen för övervägande av åtgärder beträffande vissa zigenare F III: 2.

mottagande och vidare anpassning i Sverige (ibid.). Expertgruppen kom att arbeta under samma ledning och inom samma organisation som ansvarade för övrig organiserad överföring av dem som inordnades i kategorin handikappade flyktingar.

Beslutet om organiserad överföring av romer legitimerades utifrån den restriktiva invandringspolitiken som gällde den spontana arbetskrafts- och flyktinginvandringen från icke nordiska länder (SOU 1974:69:48). Kraven var sedan år 1967 att alla utomnordiska invandrare skulle ha arbetstillstånd, ordnad bostad och arbete innan de anlände (ibid). Trots dessa bestämmelser ökade invandringen från icke nordiska länder, inklusive ett mindre antal romer.

”Med ledning av uppgifter från utlänningskommissionen beträffande personer, som är kända som zigenare, har arbetsgruppen försökt kartlägga invandringen under tiden 1.1.1960- 30.11.1968...Av denna framgår att under ifrågavarande period 219 zigenare, varav 90 under 16 års ålder, rest in i Sverige. Den 30 november 1968 fanns 171 utomnordiska zigenare i Sverige. Dessa uppges samtliga ha för avsikt att slå sig ned här för framtiden. Efter den 1 december 1968 har enligt vad arbetsgruppen erfarit ytterligare ett par zigenare anlänt till Sverige” (Ds In 1969:1:85).

De romer som spontant sökte sig till Sverige hade tidigare bott i Finland, Polen och Spanien. De finska romers invandring skulle kontrolleras i direkt samarbete med de finska myndigheterna. Det nya förslaget var att övrig romsk invandring skulle ske under organiserade former, romer som invandrade spontant till Sverige skulle utvisas.

”Genomförs en organiserad kollektiv överföring hit av zigenare blir en konsekvens att utrymme saknas för enskild humanitärt motiverad invandring hit vid sidan av rena asylfall. Enskilda ansökningar från zigenare om uppehållstillstånd av sådana skäl bör i regel avslås. Under inga sådana förhållanden bör ansökningar bifallas från personer som redan rest in i Sverige illegalt eller under sken av turistbesök eller andra tillfälliga besök i Sverige.” (PM In.1969:1:8)

Romers spontana invandring till Sverige beskrevs som ett hot. Romer var många i Europa, framfördes det, risken fanns för massinvandring av romer om inga åtgärder vidtogs.

”Det finns inga säkra siffror på antalet zigenare, men man har beräknat att det finns ca 7 milj. totalt, varav flera hundra tusen i Europa. Många tecken tyder på att i varje fall de europeiska zigenarna ser Sverige som ett av de mest attraktiva invandrarländerna, en uppfattning som även här bosatta zigenare synes sprida bland zigenare ute i Europa. Mot denna bakgrund finns det anledning att räkna med ett ökande invandringstryck på Sverige från zigenare som f. n. befinner sig i olika europeiska länder, vare sig sina hemländer eller länder som de av olika skäl har begett sig till” (PM In 1969:1:6).

De som spontant sökte sig till Sverige skulle mottas enligt de beslut som gällde andra icke-nordiska invandrare. Finska romer skulle behandlas enligt de beslut som gällde övriga invandrare från Finland. Utomnordiska romer skulle söka arbetstillstånd innan de anlände. Övriga spontaninvandrande romer skulle inte tillåtas att stanna kvar i landet (ibid.). Myndigheterna föredrog organiserad invandring, eftersom man därigenom trodde sig kunna förutse antalet invandrande romer och därmed i förväg kunna planera de

åtgärder som ansågs nödvändiga för deras mottagande och anpassning. Överföringsverksamheten uppfattades som ett experiment som skulle pågå under tre år.

”Den överförda gruppen kommer ur flera synpunkter att vara mycket intressant. Det är första gången tillfälle ges att pröva ett anpassningsprogram på en till Sverige nykommen analfabetgrupp. Detta unika tillfälle bör nyttjas på så sätt att alla tillgängliga resurser från ansvariga statliga myndigheters sida, AMS, SOS, SIV och SÖS, sätts in och att från början kontinuerliga utvärderingar av arbetet görs.” (RA 4337 Zigenarutredning A1:2: Koncept s. 9)

Myndigheterna skulle noggrant planera åtgärderna för de kvoterade romers anpassning i det nya landet, i detta sammanhang var integrationen på arbetsmarknaden en viktig fråga.

Romer som handikappade flyktingar

Kategorin ”handikappade flyktingar” omfattade under 1950-talet tbc-sjuka, ogifta mödrar med minderåriga barn, familjer utan försörjare, etc.⁴¹. Kategorin socialt handikappade hade, i 1956 års utredning, också använts sedan för att beskriva bl.a. de svenska romers behov av särskilda åtgärder. De utvalda romska flyktingar skulle uppvisa samma egenskaper.

”Överföringen bör gälla icke-nationella zigenare med sociala handikapp. Med socialt handikapp förstås bl. a. ingen eller ringa skolutbildning, bristande yrkeserfarenhet från här i landet gångbara yrkesgrenar”. (RA 4337 Expertgruppen för övervägande...AI 2 Ds In 1971:2:5)

När en ny invandring av romer nu planerades fanns en organisation där de kunde slussas in. Det fanns redan färdiga lösningar för alla moment i själva invandringsprocessen. För att assimilera de svenska romerna fanns redan en rad åtgärder och nu skulle dessa och liknande åtgärder appliceras på nyanlända grupper. Kategorin handikappade och de organisatoriska lösningar som gällde handikappade utvidgades till att gälla såväl svenska som nyanlända romer. Förändringen antogs ta tid, barnen beskrevs som den viktigaste målgruppen för att åstadkomma förändring. För de vuxna romerna kallades förändringsprojektet för anpassning (PM In 1969:1:118). Förändringen av de nyanlända romer beskrevs som en tidskrävande process men experterna upprepade ett gammalt argument, att en kraftig satsning på olika åtgärder under en begränsad tidsperiod skulle leda till önskade resultat. ”Zigenarkonsulenten” i Stockholm talade om en nödvändig satsning under en tioårsperiod (Nils Wall, citerad i Ds 1969:1:101).

Interventionsmodellen förutsatte kunskapsinsamling, en uppgift som den år 1969 tillsatta expertgruppen skulle ansvara för. Expertgruppen skapade dock egentligen ingen ny kunskap om romer utan sammanställde det som redan utarbetats av andra. De inledde sina rapporter med att tala om att romer var ett folk med indiska rötter och de upprepade tidigare förklaringar om deras situation som ett resultat av omgivningens behandling samt en följd av det moderna samhällets oundvikliga utveckling.

⁴¹ RA Zigenarutredningen 4337 FIII:2 PM Organiserad överföring av flyktingar 1960

Romer definierades som nomader samtidigt som man fastslog att nomadiseringen inte längre var möjlig. Det var inte alltid dessa föreställningar stämde med de invandrande romers verklighet. De romer som skulle föras från Italien hade tvingats att leva i stationära läger som de italienska myndigheterna hade upplåtit åt dem och som kallades "campo nomadi" (en beteckning som fortfarande idag kopplar romers levnadssätt till rörlighet, trots att de har tvingats leva i dessa geografiskt isolerade områden i flera decennier).

"De första lovare kom till Borghetto Prenestino för cirka två år sedan från Quarticciolo, ett ytterområde som ligger ännu längre öster om Rom, där några hade stannat i inte mindre än tre år." (Marta 1979:12)

Under uttagningen informerades romer om att ett villkor för deras överföring var fast bosättning. Något som romer troligen inte hade något emot.

Åtgärderna

Liksom när det gällde svenska romer, fördelades ansvaret mellan olika myndigheter: Arbetsmarknadsstyrelsen och Invandrarverket skulle ansvara för uttagning, överföring och mottagning i Sverige. De kriterier som gällde för urvalet av romerna var, som redan nämnts, att de skulle ingå i kategorin socialt handikappade. När de hade valts ut, skulle representanter för de svenska myndigheterna ge dem noggrann information om de villkor som gällde i det svenska samhället.

Urval, mottagning och anpassning

Överföringen skulle ske i tre etapper: uttagning, mottagning och anpassning. Först skulle romer intervjuas och informeras allmänt om Sverige samt även om de skyldigheter (nioåriga skolplikten, arbetskyldighet, m.m.) och rättigheter (bidragssystemet, hälsovård, etc.) som gällde landets befolkning och som även skulle gälla dem⁴². Denna etapp, som beräknades till tre veckor, skulle kräva extra insatser, menade expertgruppen.

"Eftersom det rör sig om analfabeter - med romanés som modersmål - kommer informationsprocessen att vara utomordentligt krävande och svårbemästrad. Den måste dessutom omspanna en relativt lång tidsperiod med kontinuerliga träffar mellan informatorerna och zigenarna" (Ds In 1971:2:8).

Två lärare och fem socionomer, varav en tidigare hade arbetat med svenska romer, tillkallades inför den svenska mottagningen 1970. Expertgruppen organiserade också studiebesök till de platser där det redan fanns etablerad verksamhet riktad till romer (ibid.). De nyanlända romerna skulle tas emot på flyktingförläggningar, där de skulle få:

"1. Intensiv svenskundervisning. 2. Viss ADL- träning (anpassning till daglig livsföring). 3. Förberedande familjeterapeutiskt arbete." (Ds In 1971:2:10).

⁴² RA YK 4337 Expertgruppen för övervägande... AI:2, PM 19710311.

Invandrarmyndigheter, skolöverstyrelsen och socialstyrelsen skulle bära ansvaret för dessa uppgifter. Skolöverstyrelsens ansvar gällde förutom undervisningen i svenska även information om svenska förhållanden. De åtgärder som föreslogs och som senare genomfördes var inte nya utan ingick redan i de olika program som utarbetades för de individer inordnade i kategorin handikappade. Undervisning och information skulle ges inom ramen för ADL-träning som senare ingick i en ny läroplan för anpassningskurser för handikappade (sammanfattades som ”anpassningskurs X 4”). ”Anpassningskurser ” för de s.k. utomnordiska romer som redan befann sig i Sverige påbörjades år 1970⁴³. Även den s.k. familjeterapeutiska verksamheten följde den redan tidigare etablerad praktik (Wächter 1971) som gällde för svenska romer⁴⁴. Syftet med den familjepedagogiska verksamheten var bl.a. att undvika tvångsomhändertaganden av barn. Det handlade om en verksamhet som förutsatte att mottagaren inte kunde klara av sin livssituation på egen hand (Jonsson 1973). Det var också utgångspunkten för den familjepedagogiska verksamheten som inrättades för romer och vissa utomnordiska flyktingar under 1970-talet. Kritiken mot den byråkratiska hanteringen av expertgruppens uppdrag uttrycktes senare i massmedia.

”Vårriksdagen 1970 beslutade att Sverige i fortsättningen ska ta emot en kvot av 50 vuxna zigenare och deras barn varje år. Riksdagen avsatte tre miljoner kronor som skulle användas under budgetåret 1970-71. Det är nu mindre än ett halvår kvar av budgetåret, men inte en enda zigenare har tagits emot i Sverige... Experterna har gjort flera resor till Europas flyktingläger... Experterna hittade tydligen inga zigenare i dessa läger...” (AB 19710126)

I Claudio Martas avhandling ”A Group of Lovara Gypsies Settle down in Sweden” (1979) kritiserar myndigheternas syn på romerna som oförmögna att ta egna beslut samt flyktinförläggningarnas stela byråkrati som romer mötte när de försökte ta egna beslut⁴⁵. Martas beskriver hur romer bemöttes av de svenska tjänstemän, den romska gruppens förväntningar samt deras frustration när förväntningarna inte uppfylldes. Vid uppsamlingsläger i t.ex. Italien hade de byggt upp höga förväntningar på det liv som väntade i Sverige. De hade bl. a. fått löften om bostad och arbete. De hade protesterat mot den långa väntetiden på förläggningen. Myndigheterna, å sin sida, uppfattade inte tiden som väntetid utan som ett förberedande steg i romers anpassningsprocess (Ds In 1969:1:121). De hade också utlovats arbete, men hade i stället fått gå olika kurser som de ofta uppfattades som meningslösa. Myndigheterna beskrev även dessa kurser som led i en process som skulle förbereda romer för deras definitiva integration i arbetslivet. Björklunds beskrivning av assyriernas mottagning visar en slående likhet (Björklund 1980:169). Så

⁴³ ”Expertgruppen har bedömt det angeläget att en kombinerad teoretisk-praktisk anpassningskurs, betecknad X 4, anordnas för dem av ifrågavarande zigenare, som fyllt 16 år. Denna utbildning skulle komma att omfatta 195 personer, bosatta huvudsakligen i Stockholm och Malmö. ” (RA YK 4337 AI:1 Bemyndigande för Arbetsmarknadsstyrelsen och Skolöverstyrelsen att anordna anpassningskurser för vissa zigenare m. m.)

⁴⁴ Detta familjeterapeutiska arbete omdefinierades som ”hemma-hos-terapi” och senare ”förebyggande familjepedagogik” (Iverstam m.fl. 1978).

⁴⁵ Om den byråkratiska apparaten som växte upp kring nyanlända zigenare, se Charles Westin 1984.

mottogs inte bara romer och assyrier utan också andra utomnordiska flyktingar som anlände under 1970-talet. Assyrierna och romerna var inte de första grupperna i denna flyktingvåg. Den specifika organisationen hade växt fram i samband med den första mottagningen av icke-arbetsföra flyktingar under 1950-talet. Utgångspunkten var att alla dessa grupper inte kunde klara anpassningen till det svenska samhället på egen hand.

Tidsbegränsade projekt

De insatser som sedan 1950-talets inriktas till de romer med medborgare eller/och flyktingstatus illustrerar på ett tydligt sätt den generella problematiken som gäller vad statsvetaren Bo Rothstein (1994) kallar en dynamisk interventionistisk politik, dvs. en politik riktad till de mest utsatta grupper (arbetslösa, individer med olika funktionshinder, etc.). Rothstein (1994:100) menar att denna typ av åtgärder ställer krav på förvaltningens organisering och på åtgärdernas legitimitet. I hanteringen av romers situation skapades en omfattande organisation. Bristande förankring av den statliga politiken på kommunal nivå, ersatte staten genom att erbjuda extra resurser, resurser som administrerades i olika tidsbegränsade projekt. Staten hade det finansiella och politiska ansvaret, makten att genomföra och administrera de kommunala resurserna föll över kommunerna. Detta förutsatte ett samarbete som inte fanns. Staten var tvungen att förhandla med kommunerna för att övertala de lokala politikerna att de skulle ta emot de nyanlända romerna. Staten åtog sig det ekonomiska ansvaret utifrån den lagstiftning som gällde medborgare utan lokal hemvist. Samma åtagande gällde flyktingar som inte kunde försörja sig på egen hand. Staten skulle garantera kommunerna att de inte skulle belastas med kostnaderna för allt hantering som gällde romer (boende, arbetsmarknads-, och skolinsatser). Statens invandrarverk blev den myndighet som fick administrera dessa resurser.

1970- och 1980-talen kan beskrivas som ”projektens tidsålder”, statliga öronmärkta pengar finansierade olika typer av projekt på lokalt nivå. Det handlade om aktiviteter som skulle pågå under en begränsad tidsperiod för att senare bli inlemmade i de etablerade verksamheterna. Projekt betecknar en tidsbegränsad verksamhet som syftar till att uppnå klartuttalade mål (Gerholm1985:33). Kommunerna med romsk befolkning eller kommuner som tog emot nyanlända romer hoppa på ”projekt tåget”. En del projekt drevs av socialförvaltningen (den familjepedagogiska verksamheten), andra av arbetsförmedlingen (arbetsträning, vuxenutbildning), etc., etc. Marta beskriver den svaga förankring som dessa projekt hade på lokal nivå och hur ineffektiva projekt var särskilt i relation till de resurser som tillsattes (Marta 1979:45).

De projekt som syftade till att förbereda romernas inkorporering på arbetsmarknaden bestod av arbetsträning och svenskundervisning. Romer i likhet med andra nyanlända invandrare skulle genomgå en arbetsträning för att sedan, i slutet av träningen, få ett arbete. Arbetsträningen ledde ofta till en ny period av arbetsträning eller ett erbjudande om ett beredskapsarbete eller någon form av skyddad anställning (ibid.s.36).

Myndigheternas politik gentemot romer i Sverige har sedan 1960-talet gett upphov till en omfattande administrativ apparat. Trots detta kan romers situation i många avseende fortfarande beskrivas som katastrofal (Romer i Sverige 1996), särskilt om den sätts i relation till de resurser som skapats av olika myndigheter (Arnstberg 1998). Frågan

kvarstår, vad består dessa insatser av? Överbyråkratiserade aktiviteter som sysselsätter många icke- romer utan påfallande resultat förekommer, ett fenomen som John Takman varnade för under 1960-talet (projektanställda, rådgivande experter på olika nivåer, tjänstemän inom olika förvaltningar, etc.).

Projekt som fokuserade på socialt utsatta grupper var en strategi för att hantera sociala problem under 1980- och 1990- talen. Under 1980-talet fokuserade myndigheternas insatser på ekonomisk utsatta grupper, därav flyktingar och andra invandrare inklusive romer som ingick i kategorier utomnordiska och finska romer. Under 1990-talet fick kommunerna ytterligare medel som skulle kompensera dem för kostnaderna i samband med flyktingmottagandet. Kommunerna skulle söka utifrån motiveringen kring nyanlända flyktingar som var i behov av särskilda insatser. År 1997 rekommenderas kommunerna att också fokusera sina insatser på de bosniska romerna (Ds 1997:49). Projektarbete har underordnats den nya aktiveringspolitiken där krav ställs på deltagande, om de som räknas som målgrupper inte deltar i de planerade aktiviteterna sanktioneras detta med sänkta bidrag (Johansson 2006).

Romer är idag en erkänt etnisk minoritet men det är oklart om och hur detta påverkat lokala myndigheternas arbete (SoS 2006). Vad vi kan konstatera är att det fortfarande finns ett stort avstånd mellan de statliga direktiv, kommunernas verksamheter och vardagsförhållandena. Många romer fortsätter att leva i socialt utanförskap och blir ofta diskriminerade på grund av deras etniska bakgrund. Hur denna diskriminering och sociala utanförskapet skall brytas är frågor som tas upp idag i dialogen mellan myndigheterna på EU nivå samt på nationell nivå mellan staten och representanter för romernas organisationer. Att integrera de lokala myndigheterna (socialtjänsten, skolan, etc.) till denna dialog utgör en viktig utmaning.

9. Romska barns skolgång

Barn har sedan 1800-talet identifierats som en nyckelgrupp för socialpolitiska insatser. Dessa barnfokuserade insatser har gett upphov till institutioner med syfte är att forma barn till disciplinerade samhällsmedlemmar. Skolplikten i Sverige infördes år 1842 men det tog lång tid innan den obligatoriska skolgången uppfattades som en självklarhet även för den fattigaste delen av befolkningen. Myndigheterna införde repressiva åtgärder mot fattiga familjer som inte följde lagen om skolplikt. Exempelvis skulle barn som inte gick i skolan omhändertas. I 1923 års lösdriveriutredning ställdes också krav på tvångsomhändertagande av de resandes barn. I 1956 års utredning är det de romska barnens skolgång som lyfts fram (SOU 1956:43). Barnens obligatoriska skolgång har sedan dess varit en nyckelstrategi i myndigheternas arbete med romer. Detta kapitel ger den historiska bakgrunden till dessa barnfokuserade aktiviteter. I kapitlets första avsnitt beskrivs den idéhistoriska bakgrunden till denna interventionsmodell. Därefter beskrivs de svenska myndigheternas aktiviteter som fokuserat på romska barn samt de olika aktörer som drivit frågan kring de romska barnens skolgång.

Ett gammalt interventionsparadigm

Den tyske vetenskapsmannen Heinrich Grellmann (1753-1804) är känd för en enda publicerade bok ”Die Zigeuner. Ein historischer Versuch uber die Lebesart und Verfarrung, Sitten und Schicksale dieses Volks in Europa, nebst ihrem Ursprung”⁴⁶. Denna bok fick ett avgörande inflytande på all senare forskning om romer (Fraser 1992a, Willems 1997). Grellmann beskrev romerna som ett folk med gemensamt ursprung, levnadssätt och språk. Hans utgångspunkt var, att detta folk utgjorde ett problem, men även var en potentiell resurs för staten (Grellmann 1807:95). Grellmann hämtade inspiration i de försök till tvångsbosättning av romer som hade genomförts i Ungern tidigare under 1700-talet (Crowe 1996). En av Grellmanns teser var att det inte gick att göra så mycket med den äldre generationen, myndigheterna skulle istället satsa på barnen.

”It were vain to hope for any considerable progress with those who are grown up; it would be sufficient, by compulsion, to make them quit their unsettled manner of life, and by instruction and teaching, to convey a glimmering of light to their understanding...Proper care being taken of the education of the children, society could be more likely to have its endeavours crowned with success.” (Grellmann 1807:101)

Grellmanns idéer lade han grunden för den interventionsmodell som skulle bli vägledande för 1900-talets förslag. Dessa idéer skulle senare upprepas varje gång det ställdes krav på statligt ingripande i förhållande till romerna. Redan under 1800-talets början presenterades förslag i England där romska barn skulle bli interventionens målgrupp. Engelskmannen J. Hoyland ville inrätta skolor (Charity schools) för barn mellan 6 och 14

⁴⁶ Boken översattes till engelska och trycktes år 1787 och år 1807. Till franska översattes boken 1788 och 1810, till holländska 1791 (Fraser 1992a:194).

år. De skulle senare placeras som lärlingar eller tjänstefolk (Hoyland 1816:251). Medel för att genomföra dessa projekt skulle komma från staten.

I de studier som publicerats i Skandinavien om romer är anpassning huvudtemat. En viktig förebild blev den norska prästen Eilert Sundt, som fick uppdrag av den norska staten att genomföra en undersökning av lösdrivare i Norge. Sundts undersökningar om "fantefolket" sågs som förebild både i Finland och i Sverige (Gottlund 1864 - 1866). Den norska missionsverksamheten som startades under ledningen av J. Walnum kom att bli en förebild i den svenska debatten vid förra sekelskiftet. Den norska missionsarbete fokuserade på barnen och ledde till övergrepp som erkändes av den norska staten i slutet av 1900-talet (Pettersen 2000). Vid sekelskiftet 1900 var det Arthur Thesleff i Finland som förde arvet efter Grellmann vidare. Thesleff och hans efterföljare följde Grellmanns tankegångar. Utgångspunkten sammanfattades under beteckningen "zigenarfrågan" som innehåller ett antal påståenden:

- Att romer utgör ett problem, att problemet finns i deras olikhet som leder till utanförskap.
- Ett utanförskap som inte bör/kan accepteras (antingen av hänsyn till romer eller till deras omgivning).
- Romer måste förvandlas till nyttiga medborgare.
- Denna förändring, hävdade man då, kommer bara att ske gradvis och under flera generationer. Därför skulle myndigheterna satsa på åtgärder riktade till barnen.
- Intervention skulle bli lönsamt för staten, hävdade Thesleff vid det förra sekelskiftet (Thesleff i Komitébetänkande 1900:3:118), eftersom "zigenare" med tiden skulle kunna förvandlas till *nyttiga medborgare*.
-

År 1915 upprepade J. G. Björck liknande argument i ett svenskt sammanhang i ett försök att förmå myndigheterna att investera i särskilda insatser för resande som följde det norska exemplet.

"Vägen för ett välsignat arbete bland dem ligger ganska klar. Vi har sett den i Norge. Just liknande synes vi behöva ordna det här: en fullständig statistik, tillfredställande tillägg till lösdrivar- och barnavårdslagarne, så att ett oordentligt kringflackande förbjödes, barn av vandrande tattare utan vidare togos av Barnavårdsnämnderna till uppfostran i särskilda barnhem, då hemortsrätten ej är klar på statens bekostnad, och så en arbetskoloni och hjälp till egna hem för familjerna." (Björck 1915:119)

Efter andra världskriget förkastades alla förslag på direkt repressiva åtgärder men uppfattningen om "zigenarnas oförmåga till förändring" kvarstod. Denna oförmåga skulle övervinnas genom en satsning på barnens skolgång.

"Zigenarfrågan måste ses på lång sikt. De äldre, kanske rent av alla över 40 år, torde att komma leva sin tid ut som zigenare i de bostäder som samhället skaffat dem. De yngre får samhället efter förmåga söka göra självförsörjande. Barnen slutligen får vi grundligt söka utbilda till en plats i samhället på samma sätt som vi utbildar våra egna ungdomar. Zigenarbarnen visar i allmänhet gott gry och torde

därför inte komma att bereda oss några utbildningssvårigheter.” (Tillhagen 1965:124)

De romska barnens skolgång blev ett prioriterat område i myndigheternas arbete med romer under 1900-talets andra del.

Frivilligt och offentligt arbete

Vid tiden kring förra sekelskiftet började tvångsomhändertagande av barn i anstalter bli en vedertagen åtgärd. Uppdelningen ”tattare” och ”zigenare” gav upphov till skilda åtgärder för de barn som inordnades i dessa kategorier. I den statistiska femårsberättelsen 1886 -1890 föreslogs att ”tattarnas barn” skulle tvångsomhändertas. De betraktades som vanartade, en kategori som omfattade alla barn som ansågs komma från en ”osund miljö”. ”Zigenarnas barn” räknades inte som en del av den svenska befolkningen. De skulle utvisas liksom andra utlänningar som ansågs vara ”icke-önskvärda” i landet. Johan Dimitri Taikon var troligen den första som vände sig till myndigheter i sökande efter konkreta lösningar för romers situation i Stockholm (arbete, bostad och försörjning) (SOU 1956:43).

Frågan kring skolgången togs upp under en tid då de svenska romerna började räknas som en del av den svenska befolkningen. Stiftelsen svenska zigenarmission drev frågan kring de romska barnens skolgång under 1940-talet. Liknande filantropiskt arbete hade tidigare föreslagits i relation till de grupper som då kallades tattare. Under 1940-talet tyckte man inom skolan att de resandes barn (”tattare”) hade särskilda problem. Skolans förslag var att de skulle placeras i särskilda klasser (hjälpklass eller hjälpskola) (Ohlander 1943). Under denna tid fanns motstånd hos skolmyndigheterna mot att låta de romska barnen följa vanlig skolgång. I skolutredningen år 1940 presenterades ett förslag om att deras undervisning skulle ordnas på samma sätt som undervisningen av barn till renskötande samer (så kallad nomadundervisning)⁴⁷. Stiftelsen svenska zigenarmission ställde frågor om de romska barnens skolgång till Skolöverstyrelsen som skickade den vidare till Socialstyrelsen.

Pedagogen Christina Rodell Olgac (2006) har studerat romska barns skolsituation i Sverige under 1900-talets senare del. I hennes studie beskriver några äldre romer sina skolerfarenheter under 1940-talet. Skolor som efter godtycke tog emot eller avvisade romska barn, välvilliga lärare som på eget initiativ kom till romska familjer och undervisade deras barn ett fåtal timmar samt den första verksamheten som drogs igång med statliga bidrag. Trots dessa ofta inte särskilt positiva erfarenheter antyder dessa berättelser att under denna tid skedde en förändring i statens förhållningssätt till de romer som var bosatta i landet. En förändring som tycks ha väckt starkt motstånd hos lokala myndigheter och även bland lokal befolkning (Rodell Olgac 2006).

⁴⁷ RA Socialstyrelsen, Socialvårdsbyrån FXÖ vol.3

Ambulerande skolor

År 1943 beviljade staten finansiering av undervisning för romska barn i ett läger i Stockholm. Undervisningen pågick under sommaren samma år med tio deltagande barn. Två år senare beviljades bidrag till den verksamhet som kom att kallas ”ambulerande skolor” med Stiftelsen Svensk Zigenarmission som huvudman⁴⁸. Verksamheten vid de ambulerande skolorna innebar att lärare fick följa med de romska familjerna under deras förflyttningar. Skolverksamheten var förlagd till sommaren och varade i ca en månad. Undervisningen skulle omfatta läsning, skrivning och räkning samt ett slags syslöjd (sömnad, syslöjd, pressning av kläder etc.) men snarare än skolarbete var det frågan om en symbolisk verksamhet som speglade ett förändrat förhållningssätt till de romer som bodde i Sverige. Dessa hade nu förvandlas från ”icke-önskvärda utlänningar” till fattiga och utarmade medborgare i behov av hjälp. Av lärarnas rapporter framgår att skolverksamheten saknade resurser och att det var omöjligt att utföra effektivt arbete. Den månad som var avsatt till skoltid avbröts ofta, antingen av de lokala myndigheternas restriktioner eller av romernas egna förflyttningar. Även lärarnas tjänstgöringstider orsakade avbrott i arbetet eftersom de sällan stannade längre än två veckor och därefter ersattes av en annan lärare som stannade resten av månaden. Verksamheten lades ner definitivt år 1958, då myndigheterna enades om förslaget, att barn till ambulerande romer skulle få undervisning i det skoldistrikt där föräldrarna vistades.

Special undervisning

Inom den befintliga skolorganisationen fanns tre former av särskild undervisning: särskild undervisning för utvecklingsstörda barn (psykiskt efterblivna), specialundervisning för barn med tal-, läs- och skrivsvårigheter samt särskild undervisning i svenska språket för utländska och statslösa barn (SOU 1956:43:56). Barnen, liksom senare deras föräldrar, beskrevs som handikappade i förhållande till skolans kunskapskrav och i relation till sina skolkamrater. Dessa idéer användes för att motivera särskilda undervisningsinsatser.

”...de zigeniska skolbarnen har i gemen ett handikapp i förhållande till andra barn, vars främsta uttryck inte består i att de bevisar skolan mera sporadiskt än andra barn, utan i att de vid inträdet i skolan saknar vissa fundamentala erfarenheter, som fordras för att deras skolarbete skall kunna ge resultat. Detta sammanhänger med vissa drag i den typ av uppfostran, som ännu kommer barnen till del i de flesta zigeniska hem.” (Trankell 1970 VII:14).

År 1960 bestämdes att de romska barnen skulle integreras i den vanliga skolan och att de, om nödvändigt, skulle få särskild undervisning. Statliga bidrag för stödundervisning av romska barn godkändes samma år och innebar bidrag för högst 12 veckotimmar per undervisningsgrupp⁴⁹. Finansiering skedde enligt gällande regler för extraundervisning inom ramen för de beslut som gällde undervisningen för utländska och statslösa barn. Trots insatserna, menade skolmyndigheterna uppvisade de romska barnen hög skolfrånvaro.

⁴⁸ RA 262, Stiftelsen Svensk Zigenarmission vol.1- 2

⁴⁹ Kungl. Brev 1960-06-10, SÖ stödundervisning för zigeniska barn.

Att ”satsa på barnen” i förskoleåldern var ett förslag som hade presenterats vid olika tillfällen under 1950-talet och som pedagogiska institutionens forskargrupp såg som en förebyggande åtgärd⁵⁰. Barnavårdsnämnden medverkade i utformningen av nya åtgärder vars syfte var att övertala de romska familjerna att lämna de yngre barnen på förskolan (daghem). Desto yngre barnen var, ansåg experterna, desto bättre förutsättningarna vara för en lyckad skolgång. Hemmet, föräldrarna och skolan skulle bli föremål för insatser. Därefter skulle lämpliga åtgärder sättas in och följas, för att se om dessa ledde till högre skolnärvaro för de romska barnen.

Stödja föräldrarna?

Barnens bristfälliga skolgång blev ett särskilt tema i experternas analys av de romska barnens skolsituation, fokus i deras analys fanns först i föräldrarnas bristande motivation till att uppmuntra barnens skolgång (Trankell 1967d). För att stödja barnen i deras skolarbete inrättades 1966 en ambuleringsskolklinik i Stockholm. 35 barn deltog i denna verksamhet. Syftet med skolkliniken var att vänja barnen vid skolrutinerna och att förbereda dem kunskapsmässigt för inkorporering i vanliga skolklasser.

”Arbetet i skolkliniken går därför i stor utsträckning numera också ut på att försöka ’reparera’ verkningarna av de zigeniska föräldrarnas reducerade förmåga att i sin uppfostran förbereda barnen för deras skolgång” (Trankell 1968c:14)

Läraren Gunilla Lundgren menar att denna verksamhets utgångspunkt var att de romska barn var problembarn som genom skolkliniken skulle anpassas till den svenska grundskolan (Lundgren 1993:55).

Föräldrarna blev också föremål för en s.k. familjeterapeutisk verksamhet. Detta innebar att barnavårdsnämnden anställde en person för att ge föräldrarna information om skolan. Verksamheten var etablerad och hade startats av Barnavårdsnämnden i syfte att förebygga barnens tvångsomhändertagande (Jonsson 1973). En av de viktigaste åtgärderna i denna verksamhet var familjebehandlingen. En viktig arbetsuppgift var att handleda föräldrarna till ett ”för dem själva tillfredställande föräldraskap” (Trankell 1967c:83). En familjeterapeut skulle arbeta i hemmen och där börja med att överta praktiska funktioner såsom lärare för vuxna eller/och stöd åt barnen i deras skolarbete. Han/hon skulle även medla och stötta i konflikter mellan familjemedlemmarna och utanför hemmet. Verksamheten utvidgades med s.k. ”föräldracirklar”, ett specialprojekt som startades år 1967 på den zigeniska vuxenskolan i Årsta. Barnavårdsnämndens psykolog Inga Gustafsson ledde föräldracirklarna som skulle ta upp barnuppfostringsfrågor. Hon blev den pedagogiska forskargruppens expert på frågor som rörde de romska barnens uppfostran och skolsvårigheter.

Förändra skolan?

Barnens bristfälliga skolgång skulle förstås, menade Gustafsson (1970), utifrån en helhetssyn som utgick ifrån tesen att detta ingick i de överlevnadsstrategier som romerna

⁵⁰ RA 4337, Expertgruppen för övervägande... FIII:5.

utvecklade för att överleva som grupp. Misslyckandet handlade då inte längre om samhällets historiska skuld utan om romers försvar mot assimilering. Utifrån denna förståelse lämnade Gustafsson ett förslag som skulle ta hänsyn till de s.k. motståndstrategierna. Skolan skulle besegra detta motstånd genom att bli en mindre hotfull institution för romerna.

”Men skolan måste istället bli en plats, där de i trygghet för sin etniska existens äntligen på allvar kan ta itu med sin utbildning. Vägen till detta måste vara att göra skolan mera innehållsmässigt relevant för zigenarna. Olika zigeniska kulturyttringar, zigenisk historia, det zigeniska språket bör få en framträdande plats på schemat. Svårigheterna inte minst när det gäller språket är betydande men bör inte vara omöjliga att övervinna.” (Ibid.98)

Gustafsson förslag syftade till att förändra romernas inställning till skolan men denna inställning menade hon, kunde inte förändras utan att en grundläggande förändring ägde rum i skolans arbete.

”Zigenarfrågan är alltså inte bara en fråga om zigenare, utan också en stor fråga om dem som vårdar och försöker att hjälpa zigenarna.” (Ödman 1975:19)

Lärarna var den första gruppen icke- romer som blev föremål för ett särskilt forskningsprojekt. En stödgrupp startades år 1967 vars uppgift var att planera och påverka vuxenutbildningen för zigenarna samt att stödja lärarna i deras arbete. Ödman, som också ingick i Trankells forskargrupp, problematiserade myndigheternas insatser genom att lyfta fram lärarnas svårigheter att anpassa sig till gruppens behov.

”Att kräva av dem att de skulle lägga om sin undervisningsstil eller att de skulle lära sig att betrakta zigenaren som en like, visade sig vara mer än vad som var rimligt. Att kräva att skolledningen skulle förvandla skolan till en öppen och dynamisk institution visade sig också vara för mycket” (Ödman 1975:107)

Det som är intressant i Ödmans arbete är att han fokuserar på den institutionella trögheten som finns i skolan (liksom alla etablerade institutioner), något som även senare studier också har lyft (Liegeois 1987, Rodell Olgac 2006). Ödman, liksom Gustafsson, menade att en förändring av skolans förhållnings- och arbetssätt var en förutsättning för att ro projektet i land. Båda insåg betydelsen av en förändring av skolan utifrån romers behov och erfarenheter. En tankegång som förekommer alltmer under de följande decennierna debatt kring de romska barnens skolgång.

År 1960 beslutades om statliga bidrag till skolorna som hade romska elever. I 1974 års betänkande om de romska barns skolgång, föreslogs att insatserna borde förstärkas och följas upp. Särskilda statliga bidrag till specialundervisning för romska barn upphörde 1990. De ersattes av andra typer av insatser och ofta skedde inom ramen för skolans organisation. Det handlar om lokala insatser som nämns som förebilder i Skolverkets rapporter: en förskoleavdelning i Rinkeby, en skolklass för romer i Nytorpsskolan i Stockholm, förskoleverksamhet för finska romer i Karlskoga, fritidshemmen Rubinen i Rinkeby och Romano Trajo i Lund, etc. (Ds 1997:49, Krut 1998:92/93).

Särskilda rättigheter som nationell minoritet

År 2000 gavs romers minoritetsfolksstatus i Sverige. Beslutet följde den europeiska rekommendationen från år 1993 och innebär nya statliga direktiv och resurser till bl.a. romska barns skolgång. Diskursen kring romer har förändrats, men har det medfört en förändring i myndigheternas syn av romska barn som förändringsobjekt? Hur förhåller sig skolan och lärarna idag till romska skolbarn? Romska barnens skolsvårigheter och dåliga skolresultat beskrivs i myndighetsrapporter utifrån skol- eller/och ett vuxenperspektiv. Barnens perspektiv på deras vardag i skolan saknas i dessa rapporter. Vuxna romers erfarenheter av deras skolgång i Sverige beskrivs i skönlitterära essäer (Caldaras 2002) eller återges i nya studier som söker lyfta romers skolerfarenheter (Rodell Olgac 2006) men dessa erfarenheter används inte som kunskapsunderlag i det konkreta arbetet.

Vad olika rapporter från Skolverket visar är att förändringsarbete inom skolan sker mycket långsamt eller har helt enkelt stannat av. År 2007 rekommenderade Skolverket en effektivisering av skolarbete kring romska barn (Skolverket 2007). I denna rapport upprepas tidigare förslag om speciella satsningar på förskoleverksamhet, anställning av lärarassistenter och bättre samverkan med föräldrarna. I samma rapport rekommenderas insatser för att anpassa skolarbetet till den nya minoritetspolitiken. Dessa rekommendationer utgår från lokala undersökningar som visar att romer ofta känner sig otrygga i skolan, att kommunerna brister i sina insatser för romska skolbarn, bl.a. genom att inte erbjuda romska barn modersmålsundervisning som de har rätt till i egenskap av etnisk minoritet.

Utgångspunkterna i myndigheternas relation till romer behöver revideras. Det gäller inte minst frågan kring de romska barns skolgång som ingår i ett interventionsparadigm som myndigheterna inte längre vill kännas vid. Det saknas studier som beskriver romska barns uppväxt och levnadsvillkor utifrån romers perspektiv. Kunskap om barnens vardagsvillkor i skolan och utanför skolan saknas. Ett barnperspektiv skulle kunna skapa de metodologiska förutsättningarna för att ta avstånd från ett föråldrat paradigm. En kunskap som utgår från romers perspektiv med öppna frågeställningar som bortser från etablerade och föråldrade idéer och föreställningar kring vilka romer är, var de kommer ifrån, etc. etc. Ungdomsstyrelsens studie kring unga romer i Sverige idag visar på möjligheter till en ny förståelse av romers situation utifrån deras perspektiv (Ungdomsstyrelsen 2009).

10. Sammanfattning

Historien kring de svenska myndigheternas politik gentemot romer är en liten del av ett större socialpolitisk projekt som syftar till att skapa ordning och stabilitet genom en ökad kontroll av rörliga grupper. Individer eller grupper utan lokal anknytning har behandlats med misstänksamhet som har bidragit till konstruktionen av stigmatiserande föreställningar om främlingar, föreställningar som blivit ännu mer negativt värdeladdade när främlingskap kopplats till fattigdom.

Romer har historiskt sett behandlats utifrån de allmänna bestämmelser som gällt fattiga i allmänhet och fattiga utan lokal anknytning i synnerhet. I dessa sammanhang växte det fram en politik vars utgångspunkt var en åtskillnad mellan de fattiga som hörde till den sociala gemenskapen (sedan 1800-talet uppfattat som nationalstatens gemenskap) och de fattiga som betraktades som främlingar. Fram till 1900-talets början inordnades romer i denna sistnämnda kategori. I 1923 års utredning kring lösdriveri fastställdes uppdelningen mellan ”zigenare” och ”tattare”. De som kallades tattare behandlades utifrån de tvångsåtgärder som tillämpades mot grupper vars rörlighet kriminaliserades. De som kallades zigenare förblev oönskade i landet fram till 1900-talets andra del.

Förändringen i svenska statens politik gentemot romer efter andra världskriget har i denna studie beskrivits som en övergång från en exkluderande till en inkluderande fast mycket selektiv politik. De romer som hade bott i Sverige sedan förra sekelskiftet blev föremål för en inkluderande politik som gav upphov till en invecklad administrativ apparat. I utformningen av den nya politiken gentemot romer omdefinierades dessa romer från oönskade utlänningar till fattiga svenskar; andra romer fortsatte att behandlas som främlingar. De statliga beslut som gällde de i Sverige boende romerna blev svåra att implementera eftersom dessa beslut saknade lokal förankring. Denna bristande förankring sökte staten kompensera genom att erbjuda extra resurser till kommunerna. Staten åtog sig det ekonomiska ansvaret utifrån den lagstiftning som gällde medborgare utan lokal hemvist. Detta har även kommit att gälla de romer som senare har fått uppehållstillstånd i Sverige. Den statliga politiken gentemot romer hade som syfte att assimilera romer till majoritetssamhälle. Romersk kultur och levnadssätt ansågs representera en förgångna tid. Romska barns skolgång sågs som en nyckelstrategi i den, enligt experterna, oundvikliga assimilation. Implementeringen av den statliga politiken blev fram till slutet av förra seklet ett arbetsområde för icke-romer. Romer förblev passiva i de praktiska åtgärder som växte fram huvudsakligen under välfärdsstatens expansiva period.

Sedan 1950-talet har myndigheterna publicerat flera rapporter som behandlar romers situation, vilka är de romer som står i fokus för dessa studier? I 1956 års statliga utredning angavs ramarna för de fortsatta offentliga rapporter som fokuserade på romer. I den utredningen etablerades kategorin ”svenska” romer, dvs. romer som hade fått svenskt medborgarskap, en kategori som sedan skulle innefatta romer som fått uppehållstillstånd i Sverige.

Romer har sedan 1800-talet behandlats som ett problem att lösa inom nationalstatens ramar. Romers rörlighet har kriminaliserats enligt de lagar och principer som har syftat till att reglera de fattigas migration. I dessa sammanhang har vissa romer inkluderats

utifrån ett interventionsparadigm i vilket romer förblir föremål för vissa åtgärder. Andra romer har fortsatt att behandlas utifrån en exkluderande politik. Så är fallet idag. De romer som lever i Sverige är många fler. Många har kommit till Sverige för att fly förföljelse i Östeuropa. Få av dem har fått uppehållstillstånd men i de olika förhandlingarna kring romers status förblir dessa romer en icke-existerande grupp. Tystnaden kring deras situation legitimeras utifrån äldre uppdelningar där nationalstatliga klassificeringssystem är styrande. Dessa romer behandlas idag som 1800-talets lösdrivare, de blir föremål för polisiära insatser som kriminaliserar deras vistelse i Sverige.

Romers minoritetsstatus följer den Europeiska Unionens direktiv. Enligt dessa direktiv skall mänskliga rättigheter och strävan efter ekonomisk, social, politisk och kulturell jämlikhet genomsyra relationen mellan medlemmarna av minoritetsgrupperna och majoritetssamhället. Det handlar om en politisk diskurs som beskrivs som en radikal förändring i relationen mellan myndigheterna och romerna. Hur dessa mål och visioner skall uppnås är frågor som de svenska myndigheterna söker besvara genom att bjuda romska organisationer till en dialog, en dialog som fortfarande sker på ojämlika villkor. Romernas situation fortsätter att präglas av utanförskap i Sverige och i andra europeiska länder. Trots att EU förklarade år 2005-2015 till romers decennium tyder utvecklingen i Frankrike, Italien på en fortsatt hantering av romer som ”en fråga att lösa” inom nationalstatens ramar, där strategierna återigen blir utvisning och andra exkluderande åtgärder.

Referenser

Riksarkivet (RA)

Acta Miscellanea (Palmsköldska Samlingen)

Vol 4: T, Z.

Handlingar Rörande Sveriges Historia (HRSV)

Konung Gustaf den förstes registratur (1521- 1579) (GVR). Utg. Av Kungliga Riksarkivet Stockholm: Nordstedt & Söner 1861.

Tattarundersökning

Vol.1-5

262 Stiftelsen svensk zigenarmission

Vol 1 Kommittén för arbete bland zigenarna. Stiftelsen Svenska zigenarmissionen avgående handlingar. Internationella kontakter. Rapporter från de ambulerande skolor,m.m.

Vol.2 The third International Evangelical Gypsy Mission Conference. Stockholms zigenarutredning 1954. PM ang. zigenarinventering 1952, m.m.

1506 Zigenarutredning

Vol. 1 P.M., protokoll, korrespondens, räkningar.

1940 års skolutredning ang. zigeniska barns skolfrågan, m.m.

Vol. 2 Berättelser vid ambulerande skolor. Rapport från Stockholms polis D.II nr 977, 1950.

Vol. 3 Inventeringen, förberedelser.

Vol.7 Yttrande i folkbokföringsfrågan. Kommunernas förslag, m.m.

Vol. 9 Skolfrågan. Bostadsfrågan. Kuratorsfråga. Råd och anvisningar nr 63 1955 angående flyktinghjälp.

Socialstyrelsen Socialvårdsbyrå 5 FXÖ

Vol.3 1934-1959 ”Zigenarutredning I-IV”. Innehåller bl.a. handlingar angående zigenarinventeringen 1943, verksamhetsberättelser av lärare vid Stiftelsen Svensk Zigenarmissions ambulerande skolverksamhet, fotografier och tidningsurklipp m.fl. handlingar rörande zigenare, både allmänt och enskilda fall.

YK 4337 Expertgruppen för övervägande av åtgärder beträffande vissa zigenare.

AI:1-5 Protokoll, kallelser, yttranden m.m från

19700116-1971-0206

19710305-19711221

Zigenarfrågans internationella läge. “Recommendation 563 on the situation of Gypsies and other Travellers in Europe”.

EI:6 Statens utl. Kommission

Statens invandrarverk ink. Och avg. korrespondens

1967-1976.

FII:1 Skolöverstyrelsen X4 zig. 1970-1973.

Beslut om överföring av zigenare från Italien.

FIII:2 Betänkande m.m. del 1:2

Om organiserad överföring av flyktingar. Kartläggning av zigenisk invandring från utomnordiska länder. Yttrande från svenska zigenare ang. organiserad överföring.

FIII: 3 Utländsk material Del 2

1968-1969 inhämtade rapporter om zigenarnas situation från bl.a. Tjeckoslovakien, Italien, Spanien, Österrike etc.

PM ang. Socialstyrelsens befattning med understöd för vissa flyktingkategorier.

FIII:5 Material från skolöverstyrelsen m.m. 1967-1968

SFS

1686 *Kyrkolagen Capitel III. Om döpselen.* 1723 *Angående lapparna, judar, landstrykare, tråddragare, häktmakare.*

1741 *Angående löst och onyttig folk som från utrikes orter inkomna samt om tiggeriets hämmande.*

1885:27 *Lag angående lösdrivares behandling.*

1886:33 *Cirkulär angående utländska lösdrivare.*

1914:196 *Lag ang. utlänningarnas rätt att vistas här i landet.*

1914:171 *Lag om utlänningarnas rätt att bedriva handel och försäljning.*

Samlingar

Kumms samling (privat ägo)

Anmälan av konsulentens för zigenarna verksamhetsberättelser för åren 1963 och 1964. Utsänt ärende nr 170/1965.

Zigenarsamfundets handlingar 1964-1968.

Thesleffs samling (Kungliga biblioteket)

Tillhagens samling (Nordiska Museet)

Kapsel nr 13 1954 års Zigenarutredning Carl- Herman Tillhagens redovisningar.

Kapsel nr 35 Carl-Herman Tillhagens uppsatser. Zigenarforskning. Zigenarfrågor.

Annat tryckt material

Stockholms stads tänkeböcker 1504-1514. Stockholm: 1931. Utgivna av Kung. Samfundet för utgivande av handskrifter rörande Skandinaviens historien.

Statens offentliga utredningar (SOU)

SOU 1923:2 *Förslag till lag om lösdrivares behandling m.fl. författningar.*

SOU 1926:9 *Betänkande med förslag till Lag om behandling av vissa arbetsvilliga och samhällsvådliga.*

SOU 1929:9 *Betänkande med förslag till lagstiftning om åtgärder mot lösdriveri samt åtgärder mot sedeslöst leverne av skadlig art*

SOU 1939:25 *Betänkande med förslag om arbetsfostran.*

SOU 1949:4 *Utredning med förslag om lösdriverilagens upphävande m.m.*

SOU 1956:43 *Zigenarfrågan. Betänkande avgivet av 1954 års zigenarutredning.*

SOU 1962:22 *Samhällsfarlig asocialitet. Betänkande av särskilt tillkallad utredningsman.*

SOU 1967:18 *Invandringen, problematik och handläggning.*

SOU 1974:69 *Invandrarutredningen. Invandrarna och minoriteterna: huvudbetänkande.*

SOU 2000:22 *Från politik till praktik. De svenska steriliseringslagarna 1935-1975.*

SOU 2010:55 *Romers rätt: en strategi för romer i Sverige: ett lands behandling av dess romska befolkning är ett lackmustest för det civila samhället och dess demokrati: betänkande*

Departementserien (Ds)

In 1969:1 *Om organiserad överföring av vissa zigenare.* Promemoria utarbetad inom inrikesdepartementet av expertgruppen för övervägande av åtgärder beträffande vissa zigenare.

In 1971:2 *Organiserad invandring av vissa zigenare* Förslag till försöksverksamhet av expertgruppen för vissa zigenarfrågor.

In 1971:21 *Expertgruppen för vissa zigenarfrågor*. Riksdagsberättelsen.

In 1997:49 *Romer i Sverige- tillsammans i förändring*. Regeringskansliet.

Riksdagsdokument

Motioner

Andra kammaren

1921 nr 234 herr Osberg ang. skyndsamt utredning om lämpligaste sättet att befria samhället från zigenare och andra tattare.

Riksdagens protokoll

Andra kammaren

1952 17:21d §7 herr Sträng Svar på interpellationen.

Kungl. Brev

1950 (9 juni) ang. vissa estlandssvenska och andra åldringar samt nyanlända varaktigt arbetsförmögna flyktingar.

1960 (25 mars) ang. vissa bestämmelser för att underlätta zigenarnas bosättning.

1960 (10 juni) statsbidrag till särskild undervisning av zigeniska barn.

1965 (17 dec.) Socialstyrelsen bemyndigas att ersätta kommuner för kostnader som gäller zigenarnas bosättning.

Övrigt offentligt tryck

Bidrag till Sveriges officiella statistik. Kungl. Maj:ts Befallnings Hafvandes femårsberättelsen 1886-1890. Sammandrag utarbetadt af Kungl. Statistiska Centralbyrån (1895), Hallands län, s.8-9. Stockholm: Nordstedt & Söner.

Sociala Meddelanden (1944) *Zigenarnas antal och levnadsförhållanden*. Nr 2, s.116-127.

Sociala Meddelanden (1945) *Tattarnas antal och levnadsförhållanden*. Nr5, s. 377-392.

Sociala Meddelanden (1966) *Zigenarna i det svenska samhället*

Andra källor

Aftonbladet 26 jan. 1971.

Tidskriften *Zigenaren* 1966-1972.

Internetadresser

<http://www.lokalhistoria.nu/extra/lokalhistoria>

<http://www.ne.se/romer>

<http://ec.europa.eu/news/employment/080916>

<http://www.manskligarattigheter.gov.se>

<http://www.errc.org/> The situation of Roma in an enlarged European Union

<http://www.socialstyrelsen.se> Omhändertaganden av romska barn

Litteratur

Acton, Thomas (1974) *Gypsy Politics and Social Change*. London: Routledge & Kegan Paul.

Acton, Thomas (1997) *Gypsy politics and Travel identity*. Hatfield: University of Hertfordshire Press.

- Almqvist, A.G. (1876) "Anteckningar om svenska zigenare under 16:de seklet". *Ny Illustrerad Tidning*, Stockholm juni 1876, s.222-242.
- Arnstberg, Karl-Olov (1998) *Svenskar och zigenare*. Stockholm: Carlsson Bokförlag.
- Beckman, L., Takman, J. & Arfors K.E. (1965) "Distributions of Blood and Serum Groups in a Swedish Gypsy Population". *Acta Genetica et Statistica Medica* 1965:15, s. 134-139.
- Bergstrand, Carl-Martin (1942) *Tattarplågan*. Göteborg: Gumperts förlag.
- Björck, Johan Gustaf (1915) *Tattare*. Härnösand, Skrifter utgivna av Härnösand stiftsråd:3.
- Björklund, Ulf (1980) *Från ofärd till välfärd*. Expertgruppen för invandringsforskning, Rapport Nr14, Stockholm: Liberförlag.
- Blom, Conny (1992) *Tiggare, tidstjuvar, lättingar och landstrykare*. Lund: Bibliotheca Historica Lundensis.
- Bravi, Luca & Sigona, Nando (2007) "Educazioni e rieducazioni nei campi per "nomadi": una storia". *Studi Emigrazione*, XLIII, 164: pp. 857 – 874.
- Broberg, Gunnar & Tydén, Matias (1991) *Oönskade i folkhemmet rashygien och sterilisering i Sverige*. Stockholm: Gidlunds bokförlag.
- Bååth, Inga (1966) "Biståndsverksamheten för zigenarna". *Sociala Meddelanden*, nr 3-4, s. 136-148.
- Caldaras, Hans (2002) *I betraktarens ögon*. Stockholm: Prisma.
- Castel, Robert (1997 [1995]) *La metamorfosis de la cuestión social* Buenos Aires: Editorial Paidós.
- Catomeris, Christian (1988) *Gipskattor och positiv: italienare i Stockholm 1896-1910*. Kommittén för Stockholms forskning.
- Crowe, David (1994) *A History of the Gypsies of the Eastern Europe and Russia*. New York: St. Martin's Griffin.
- Dahlberg, Gunnar (1944) "Anthropometry of 'tattare', a special group of vagabonds in Sweden". *Uppsala Läkareförenings förhandlingar*, NF band 50.
- De Sousa Santos, Boaventura (2002) *Toward a New Legal Common Sense*. London: Butterworths Lexis Nexis.
- Edgren, Monika (2001) *Från rike till nation*. Lund: Historiska Media.
- Etzler, Allan (1942) "Zigenarna i svensk krigstjänst". I: *Historiska studier tillägnade Sven Tunberg*. Uppsala.
- Etzler, Allan (1944) *Zigenarna och deras avkomlingar i Sverige*. Akademisk avhandling. Uppsala.
- Fraser, Angus (1992) *The Gypsies*. Oxford: Basic Blackwell.
- Geremek, Bronislaw (1991[1986]) *Den europeiska fattigdomens betydelse*. Stockholm: Ordfront.
- Gerholm, Lena (1985) *Kulturprojekt och projektkultur*. Stockholm: Liber
- Gogstad, Anders C. (1970) *Rehabilitering*. Stockholm: Läromedelsförlagen Teknik och Ekonomi.
- Gottlund, C.A. (1866) "Också ett ord om våra Zigenare". I: *Läsning för finnar uti blandade fosterländska ämnen 1864-1866*. Helsingfors.
- Grellmann, Heinrich (1807 [1783]) *Dissertation on the Gipseys with an Historical Enquire concerning their Origin & First Appearance in Europe*. London: printed by William Ballintine sold by Effingham Wilson.
- Gustafsson, Inga (1970) *Studier i en minoritetsgrupps strävan att bevara sin kulturella autonomi*. Stockholm: Forskningsrapport IX, Pedagogiska Institutionen, Stockholms Universitet.
- Hammar, Thomas (1964) *Sverige åt svenskarna*. Stockholm: Akademisk avhandling.

- Hammarskjöld, Carl Gustaf (1866) *Om lösdrivare och deras behandling företrädevis enligt svensk lag*. Lund: Akademisk avhandling.
- Heymowski, Adam (1955) *Om "tattare" och "resande"*. Uppsala: Lic. avhandling.
- Hoyland, John (1816) *A historical survey of the customs, habits and present state of the Gypsies designed to develop the origin of this singular people and to promote the amelioration of their condition*. London.
- Johannisson, Karin (1988) *Det mätbara samhället*. Stockholm: Nordstedts Förlag.
- Johanssen, Jahn Otto (1997) *Folket som ingen vill ha*. Stockholm: Brutus Östlings Bokförlag Symposiom.
- Johansson, Håkan (2006) *Svensk aktiveringspolitik i ett nordiskt perspektiv*. Stockholm, Finansdepartementet, Expertgruppen för studier i samhällsekonomi.
- Johansson, Ulla (1982) "Fattigvård i Sverige under 1700-talet". I: *Oppdagning av fattigdomen Social lovgivning i Norden på 1700-tale.*, s. 217-357. Universitetsförslaget.
- Jonsson, Gustav (1973) *Att bryta det sociala arvet* Stockholm: Tiden Folksam.
- Kenrick, D. & Puxon, G. (1972) *The Destiny of Europe's Gypsies*. London: Sussex University Press.
- Liegéois, Jean Pierre (1983) *Los gitanos*. Ciudad México: Fondo de Cultura Economica.
- Liegéois, Jean Pierre (1987) *School Provision for Gypsy and Traveller Children*. Bryssel: Commission of the European Communities.
- Lindgren, L. & Lindwall, B. (1992) "Resande-anor". I: *Migration, utvandrare och invandrare i gångna tider*. Släkthistoriskt Forum, Årsbok.
- Lindstedt, Gustaf (1915) *Den svenska fattigvårdens historia intill Kungl. Förordningen angående fattigvården den 9 juni 1871*. Fattigvårdslagstiftningskommitténs betänkanden 2:2. Stockholm.
- Lindvall B. & Malker H. (1971) *De svenska zigenarnas demografi* Institutionen för Statistik, Stockholms Universitet ej publicerad uppsats (se bil.2 Kumms samling).
- Lucassen, J. & Lucassen, L. (1999) *Migration, Migration History, History*. New York: Peter Lang.
- Lundgren, Gunilla (1993) "Hur man misslyckas som lärare men får vänner för livet" *KRUT nr 92/93*, s. 54 - 71.
- Magnusson, Lars (1997) *Sveriges Ekonomiska Historia*. Stockholm: Rabén & Prisma.
- Marsh, Adrian (2008) *"No Promised land" History, Historiography & the Origins of the Gypsies*. Dissertation of Phylosophy. University of Greenwich.
- Modée, R.G. (utg.1718- 1791) *Utdrag utur alle ifrån den 7 december. 1718/1791 utkomne publique handlingar*. Del I (1718), II (1729), III (1739), VI (1754), VII (1754)och VIII (1764).
- Montesino, Norma (2002) *Zigenarfrågan. Intervention och romantik*. Lund: Dissertation in Social Work 6.
- Montesino, Norma (2008 a) "Hälsa i svensk invandringspolitik- en historisk belysning" *Efterfrågad arbetskraft?* Elinor Platzer & Svante lundberg (eds). Växjö University Press: AMERs årsbok 2008.
- Montesino, Norma (2008 b) "Flyktinskap, ett handikapp" *Socialvetenskaplig tidskrift* 2008:1.
- Nordmann, Petrus (1904) *Per Brahe, illustrerad lefnadsteckning*. Helsingfors.
- Ohlander, Manne (1943) "Zigenarna, tattarna och hjälpskolan". I *Hjälpskolan* 21:4, s.77-82.
- Petersson, Birgit (1983) *Den farliga underklassen*. Umeå: Umeå Studies in the Humanities 53.
- Petteresen, Karen-Sofie (2000) "För barnas skyld? Ideologi og praksis i tilkakene rettet mot tattarnes barn" B. Hvindén (ed.) *Romanifolket og det norske samfunnet* Bergen: Fagbokforlaget.

- Quiding, N.H. (1865) *Svenskt Allmänt Författningsregister för tiden från år 1522 till och med år 1862*. Stockholm.
- Rodell, Christina O. (2006) *Den romska minoriteten i majoritetssamhällets skola. Från hot till möjlighet*. Stockholm: HLS förlag.
- Rothstein, Bo (1994) *Vad bör staten göra?: om välfärdstatens moraliska och politiska logik*. Stockholm:SNS.
- San Román, Teresa (1997) *La diferencia inquietante* Madrid: Siglo Veintiuno Editores.
- Shore, Cris & Wrigth Susan (1997) *Anthropology of Policy. Critical perspectives on governance and power*. New York, Routledge.
- Sigona, Nando (2005) 'Locating 'The Gypsy Problem'. The Roma in Italy: Stereotyping, Labelling and 'Nomad Camps'. *Journal of Ethnic and Migration Studies* Vol. 31, Nr 4, 741-756.
- Skolverkets rapport (2007) *Romer i skolan, en fördjupad studie*. Stockholm, rapport 292.
- Stadin, Kekke (1999) "Stormaktstiden". I *Boken om Sveriges historia* Stockholm: Forum.
- Stiernman, Anders A. (utg. 1747-1753) *Samling utaf kongl. Bref, stadgar och förordningar angående Sweriges Rikes Commerce, Politie och oeconomie uti gemen*. Band I 1524-1748, II 1747-1775 och del III 1728-1733 Stockholm.
- Svanberg, I. & Tydén, M. (1992) *Tusen år av invandring*. Stockholm: Gidlunds Bokförlag.
- Takman, John (1952) "Socialpsykiatriska synpunkter på de svenska zigenarna". *Svensk Läkartidning*, 49 s. 926-934.
- Takman, John (1963a) *Zigenarundersökningen 1962-1963 Stockholmspopulationen* Ej publ. (se bil.2 Kumms samling).
- Takman, John (1963 b) "Zigenarna offer för segregationspolitiken". *Medicinska Förenings Tidskrift* 1963:9 (268-274).
- Takman, John (1966) *Zigenarundersökningen 1962-1965*. Stencil, Socialmedicinska institutionen/Arbetsmarknadsstyrelsen.
- Takman, John (1976) *The Gypsies in Sweden A socio-medical Study*. Stockholm: LiberFörlag.
- Thesleff, Arthur (1900) *Kommitébetänkande 1900:3*. Helsingfors: Kejserliga senatens tryckeri.
- Thyselius, P.E. (1839) *Handlingar rörande svenska kyrkans och läroverkets historia*. Örebro.
- Tillhagen, Carl-Herman (1965) *Zigenarna i Sverige*. Stockholm: Natur och Kultur.
- Trankell, Arne & Trankell, Ingrid (1965) *Undersökning rörande möjligheterna att underlätta de skolpliktiga zigenarbarnens skolgång*. Stockholm: Pedagogiska institutionen, Stockholms Universitet, Stencil.
- Trankell, Arne & Trankell, Ingrid (1967a) *Summarisk beskrivning av förloppet från behandlingsarbetets början*. Stockholm: Stockholmsstads- och Pedagogiska institutionens försöksprojekt för Stockholms zigenarbefolkningsrehabilitering. Rapport 2.
- Trankell, Arne & Trankell Ingrid (1967b) *Effekter av behandlingsarbetet under familjebehandlingsfasen*. Stockholms stads- och Pedagogiska institutionens försöksprojekt för Stockholms zigenarbefolkningsrehabilitering. Rapport 3
- Trankell, Arne & Trankell, Ingrid (1967c) *Förslag till samordnat aktionsprogram*. Stockholm: Stockholmsstads- och Pedagogiska institutionens försöksprojekt för Stockholms zigenarbefolkningsrehabilitering, Rapport 4.
- Trankell, Arne & Trankell, Ingrid (1967d) *Det samordnade aktionsprogrammet förverkligande: initialskedet*. Stockholm: Stockholmsstads- och Pedagogiska institutionens försöksprojekt för Stockholms zigenarbefolkningsrehabilitering, Rapport 5.

- Trankell, Arne (1970) *Tillbakablick och översikt över projektets utveckling 1965-1969*. Stockholmsstads- och Pedagogiska institutionens försöksprojekt för Stockholms zigenarbefolkningsrehabilitering, Rapport 8.
- Vitale, Tommaso (2009) *Multiple Dynamics of Persecution and Cohabitation in Italian cities. A Comparative Analysis to Avoid the Risks of De-Historicisation*. Stockholm International Conference on the Discrimination and Persecution of Roma, Sinti and Travellers
Stockholm University, Sweden, 5-7 March 2009
- Wallentin, Hans (1989) *Lösdriveri och Industrialism: om lösdriverifrågan i Sverige 1885-1940*. Östersund: FoU-enheten, Högskolan i Östersund.
- Willem, Wim (1997) *In search of the true Gypsy: from Enlightenment to Final Solution*. London: Frank Cass.
- Wächter, Ruth (1971) *Promemoria angående vissa stödåtgärder av socialpsykologisk karaktär*” Stockholms barnavårdsnämnd 9.2.1971:18.
- Ödman, Per- Johan (1971) *Utvecklingen på zigenarskolan i Årsta läsåren 1967/68 och 1968/69*. Stockholm: Pedagogiska institutionen: IMFO-gruppen, Akademisk avhandling, Stockholms universitet.
- Ödman, Per-Johan (1975) *En skolas framåtskridande och tillbakagång*. Göteborg: Bokförlaget korpen.